Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 20.01.26

Om leksikonet: https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/om_leksikonet.pdf

Leksikon

(_sjanger, _sakprosa) En sjanger med faktaorienterte (oftest kortfattete) artikler samlet i alfabetisk rekkefølge etter hovedordene i artiklene. Et oppslagsverk, ofte med krysshenvisninger. Skal gi "parat-kunnskaper", ikke "ekspert-kunnskap" (her er det glidende overganger). Det kan være et uklart skille mellom leksikon og ordbok.

Ordet encyklopedi henger sammen med det greske uttrykket "enkyklios paideia", som betyr "i en sirkel av læring", brukt av den greske matematikeren og sofisten Hippias fra Elis, som levde ca. år 400 f.Kr., for å betegne universell (ut-)dannelse.

"De gammelgreske ordene *enkyklios* og *paideia* har gitt navn til encyklopedien som en måte å omgås kunnskap på." (Helge Jordheim i Berg m.fl. i 2012 s. 9) "Ordet encyklopedi er sammensatt av de greske ordene *en*, *kyklos* og *paideia* og betyr noe sånt som kunnskap eller dannelse i ring, og kan forstås i retning av "allmenndannelse" eller "sunn fornuft"." (Tone Bratteteig og Anne B. Maurseth i Berg m.fl. i 2012 s. 18)

"På 16- og 1700-tallet ble betegnelsen "encyklopedik" brukt om en filosofisk disiplin som tok for seg vitenskapenes systematiske sammenstilling og orden." (Øivind Berg i Berg m.fl. i 2012 s. 246)

"Historisk er leksikonet ein rettleiar i kunnskap. Ordet "encyklopedi" er ei samanskriving av greske "enkyklikos paideia", brukt som nemning for dei sju frie kunstane […] Desse utgjorde den kretsen av kunnskap som i dei greske bystatane skulle vere fellesreferanse for frie menneske, dvs. menn som ikkje var slavar. Kretsen blei med tida utvida og begrepet blei dermed også brukt om den skriftlege framstillinga av den kunnskapen ein sat inne med på eit bestemt tidspunkt. Nynorskordet "allkunne" fortel kva det dreiar seg om." (Grepstad 1997 s. 380)

"An *encyclopedia* (or encyclopaedia) is a comprehensive reference work, either general (aiming to cover all fields) or specialized (aiming to cover one field). Until recently, encyclopedias have been printed works, either single or multi-volume, with

or without illustrations. The entries are arranged either alphabetically or thematically. They often included aids for the reader such as cross references and indexes. With the arrival of the Internet many encyclopedias are now also published online. Some current encyclopedias are exclusively online with no print edition being published." (David Paul Wagner i https://www.publishinghistory.com/encyclopedias.html; lesedato 22.11.25)

Forskeren Maria Simonsen skriver om leksikonsjangeren: "A powerful symbol of truth, it was expected to convey accurate, verified, and useful information. The role of the encyclopedia as a "knowledge authority," a publication where we find (scientifically) verified information is still pertinent" (Simonsen 2022).

"As powerful symbols of truth and authority, encyclopedias were matters of national pride as well as objects of personal status. Throughout most of the twentieth century, scholars who wrote the history of encyclopedias tapped into deep narratives of societal progress and unfolding modernity. The history of encyclopedias was, fundamentally, a history of mankind's impulse to gather and control various forms of knowledge." (Linn Holmberg i https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-64300-3_1; lesedato 21.11.25)

"In 1924, the historian Lynn Thorndike (1882-1965) proclaimed that encyclopedias were "the most important monuments of the history of science and civilization." " (Linn Holmberg i https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-64300-3_1; lesedato 21.11.25)

"According to Blair (2010, 168), the word *encyclopedia* did not designate the genre we are familiar with today until Ephraim Chambers's *Cyclopaedia* of 1728 and the French *Encyclopédie* (1751-75), which inspired and triggered the popularity of both the term and the associated genre (168-9): "When the term 'encyclopaedia' was coined in the early sixteenth century, it designated the philosophical ideal of the interconnection between the disciplines, and this sense persisted through the seventeenth century […] Works referring to the 'encyclopedia' were often abstract treatises on the disciplines, but starting in the late sixteenth century 'encyclopedia' occasionally appeared as the subtitle or title in didactic works. It is especially difficult to define "encyclopedia" during a period when the term circulated with a variety of interpretations at the time" (Rafferty 2022).

"[B]etween 1500 and 1800, *encyclopedia* went from signifying a curriculum in the liberal arts to an abstract totality of all knowledge, and then to a book – i.e., *an object* – summarizing and ordering knowledge, commonly in alphabetical order. The latter definition was first elaborated by Diderot and D'Alembert in the *Encyclopédie*." (Linn

Holmberg i https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-64300-3_1; lesedato 21.11.25)

"Due to the international fame (and infamy) of the *Encyclopédie*, the term *encyclopedia* turned into something of a buzz word – first in French, then in other languages soon afterward. From the 1760s onward, it was included in numerous titles. A few of these were "the great successors" – that is, multi-volume, alphabetically organized, general reference works that were recognized as equivalents to, or even began as revised and augmented editions of, the Parisian *Encyclopédie* – among them the *Encyclopédie d'Yverdon* (58 vols., 1770-1780), the *Encyclopédie méthodique* (c. 210 vols., 1782-1832), the *Deutsche Encyclopädie* (18 vols., 1778-1807), and the *Encyclopaedia Britannica* (which appeared in three editions before the end of the eighteenth century). However, *encyclopedia* was also frequently used in the titles of periodicals, specialized dictionaries, and introductory works on and abridgments of diverse arts and sciences." (Linn Holmberg i https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-64300-3_1; lesedato 21.11.25)

"Første Gang Ordet *Encyklopædi* benyttes i den moderne Betydning som Titelord og paa første Plads, omend med forklarende Undertitel, er i Ungareren Grev PAULUS SCALICHIUS FRA LIKA's *Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum Epistemon* (Basel 1599)." (Nicolet 1946 s. 14 og 16)

"The publication of encyclopedias in Latin became more and more sparse. An example, however, was the *Lexicon Universale* (1677), "a vast endeavour carried out by one man," Johann Jacob Hoffmann (1635-1706), as Robert Collison has described it. A few examples of encyclopedias on the major national languages in the early modern period are Louis Moréri's *Le grand dictionnaire historique* (1674), Pierre Bayle's *Dictionnaire historique et critique* (1697), John Harris's *Lexicon technicum* (1704) or Johann Heinrich Zedler's *Grosses vollständiges Universal-Lexicon* (1731)." (Simonsen 2022)

"Historisk er leksikonet ein rettleiar i kunnskap, dvs. dei sju frie kunstar. Begrepet blei med tida utvida til den skriftlege framstillinga av den kunnskapen ein sat inne med på eit bestemt tidspunkt. Det alfabetiske komposisjonsprinsippet skriv seg frå seinmellomalderen. No kunne ikkje lenger all verdas kunnskap samlast i eitt verk. Å skrive leksikon blei kunsten å gjere utdrag av denne kunnskapen lett tilgjengeleg og oversiktleg ordna. Leksikonet blei ein rettleiar i den allment aksepterte kunnskap. Leksikonhistoria er historia om kunsten å bruke tekst om att. Denne omfattande gjenbruken frå utgåve til utgåve har gjort mange leksikon politisk og intellektuelt konserverande." (Grepstad 1997 s. 520)

“A book or numbered set of books containing authoritative summary information about a variety of topics in the form of short essays, usually arranged alphabetically by headword or classified in some manner. An entry may be signed or unsigned, with or without illustration or a list of references for further reading. Headwords and text are usually revised periodically for publication in a new edition. In a multivolume encyclopedia, any indexes are usually located at the end of the last volume. Encyclopedias may be general (example: Encyclopedia Americana) or specialized, usually by subject (Encyclopedia of Bad Taste) or discipline (Encyclopedia of Social Work). In electronic publishing, encyclopedias were one of the first formats to include multimedia and interactive elements (example: Grolier Multimedia Encyclopedia Online).” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

I innledningen til Jean-Claude Corbeil og Ariane Archambaults *Visuell ordbok: Norsk – engelsk – tysk – fransk* (1993) er dette forklart om leksika: “I motsetning til ordbøker og andre oppslagsbøker tar ikke leksika seg av ordene, men av det som ligger bak ordene. Et leksikon søker å skaffe vitenskapelig, teknisk, økonomisk, historisk og geografisk informasjon. Oppslagsordene kan være ordnet på forskjellige måter, alt etter hvilken klassifiseringsform som er benyttet. Et vanlig leksikon på norsk grunn er gjerne alfabetisk ordnet. Men gjennom tidene har leksika også vært ordnet på andre måter: begrepsvis, kronologisk, tematisk osv. Antallet forskjellige leksika er i virkeligheten ubegrenset, fordi vår kultur og vårt samfunn kan deles inn i et utall forskjellige kategorier. Vi skjelner imidlertid mellom spesial-leksika og de mer vanlige generelle leksika.”

“[T]he boundaries between “dictionaries of words” and “dictionaries of things and concepts” have never been clear-cut.” (Linn Holmberg i https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-64300-3_1; lesedato 21.11.25) Et leksikon som ligner en fremmedordbok, har blitt kalt et nominalleksikon (Berg m.fl. i 2012 s. 198).

“Det dominerende prinsippet for å ordne innholdet i et oppslagsverk har lenge vært alfabetet: Kunnskapen er strukturert i mindre artikler, organisert i alfabetisk rekkefølge ut fra første bokstav i sitt hovedemne. Slik dannes *oppslagsord*. Man slår opp i et leksikon og leser det oppslaget man er på utkikk etter.” (Tone Bratteteig og Anne B. Maurseth i Berg m.fl. i 2012 s. 17)

“Noko skarpt skilje mellom leksikonet og ordboka er vanskeleg å trekkje. Samanhengen viser seg i det engelske ordet “dictionary”, som kan tyde både ordbok, ordliste, oppslagsbok og leksikon. Den encyklopediske ordboka kombinerer ordsamling, definisjonar og skildring av dei fenomena orda gjeld, eventuelt også med ein del tillegg.” (Grepstad 1997 s. 384)

Et leksikon skulle tradisjonelt inneholde "minste felles multiplum for hva som var riktig og viktig" (Anders B. Bisgaard i https://morgenbladet.no/kultur/2010/de_stive_permers_fall; lesedato 16.05.20). Viten i leksikon bør være sann, sikret og ikke-kontroversiell, og ideelt ha aktualitet og fullstendighet, og samtidig speile verdens kompleksitet der mye ikke har sikre svar (Katja Grashöfer i http://www.dichtung-digital.de/en/journal/archiv/?postID=2202; lesedato 28.10.21).

"Leksikonartikler skal ha en viss anerkjennelse som temaer i offentligheten, det skal ikke publiseres nye forskningsresultater. Og alle vesentlige sider av en sak skal komme fram slik at helheten framstår som mest mulig nøytral. Og viktigst, artiklene må ha én eller helst flere kilder slik at opplysningene kan verifiseres. Samtidig viser kildene veien videre. Leksikon-genren bringer kort sagt leseren kunnskap av den sorten som gjør det lettere å tilegne seg mer kunnskap. […] Der nyhetsmediene tilbyr aktualitet og forgrunn, tilbyr ensyklopedien bakgrunn. […] normene ligger forbausende fast, vi forventer nøytralitet, sannhet, bestandighet. Vi ønsker at en hissig diskusjon om Alexander den store skal kunne legges død med et oppslag i nærmeste leksikon." (Terje Rasmussen i http://prosa.no/essay/ensyklopediens-nye-veier/; lesedato 21.03.19)

"A library amasses books; an encyclopedia condenses them. Both seek to organize and control books in order to make them available to the reader." (Bolter 1991 s. 88) Sammentrengningen av informasjon influerer også språket. "Artiklene i SNL [= *Store norske leksikon*] er skrevet i "leksikonspråk", en kompakt uttrykksform utviklet fordi plass er begrenset på papir." (*Morgenbladet* 26. mars–8. april 2010 s. 25) Et leksikon vil i prinsippet oppheve enhver hemmelighet, vise fram alt som er skjult (Barthes 1972 s. 91).

Idéhistorikeren Trond Berg Eriksen "skriv at encyklopediens oppgåve like frå Plinius til Diderot har vore å samle vanskeleg tilgjengeleg kunnskap i eitt verk, framstille denne kunnskapen på ein måte som gjer den begripeleg, fornye settet av vedtekne sanningar, ordne kunnskapane slik at det blir synleg kva som er viktig og kva som heng i hop, og spreie denne kunnskapen over sosiale og geografiske grenser. Dette skulle vere meir enn nok til å forstå encyklopedien som sjanger." (Grepstad 1997 s. 382)

"For det leksikalske spiller det faktiske en hovedrolle, altså det som skal være hevet over tvil og som bygger på topografi, geografi, statistikk, skjematiske tegninger som viser hvordan firetaktsmotoren fungerer, er leksikalsk kunnskap per se. Alle vet at dette ikke er mulig når det gjelder filosofi, humanisme, diplomati, krig, makt og så videre. I beste fall kan det sies at det her brukes en encyklopedisk eller leksikalsk retorikk på kunnskapsområder hvor en slik retorikk innebærer et tilbakeskritt." (Espen Søbye i *Morgenbladet* 16.–22. desember 2011 s. 43)

Et leksikon inneholder "encyklopædiske oplysninger, såsom biografier, baggrunds-information og emneartikler. De fleste leksika har dog som regel kortere artikler, hvorved de adskiller sig fra egentlige encyklopædier. Ordet leksikon benyttes undertiden som kortform af konversationsleksikon, men kan på bogmarkedet betegne enhver form for ordbog (fx Klinisk Ordbog). […] Ordet *encyklopædi* kommer af middelalderlatin *encyclopaedia*, af græsk *enkyklios paideia*, af *en-* og *kyklos* 'kreds, ring' og *paideia* 'opdragelse, undervisning', egentlig 'alt hvad der indeholdes i kredsen af viden'. […] encyklopædi, betegnelse for overskuelig sammenfatning af den menneskelige viden. Bestræbelser herpå kendes fra tidlig tid i alle boglige kulturer, ikke blot i Europa, men også i Nærorienten og Kina. Af den klassiske oldtids encyklopædier havde især Plinius d.æ's *Naturalis historia*, der også rummer kulturhistorisk stof, et langt efterliv. Antikt og kristent forenes i Isidor af Sevillas *Etymologiae* og i Vincent fra Beauvais' *Speculum maius*. Disse værker optryktes flittigt efter bogtrykkets indførelse. De var ikke opslagsbøger i moderne forstand, men samlinger af afhandlinger inden for en bred emnekreds, en slags faglige antologier. Den alfabetiske ordning, der har store praktiske fordele, selvom den for en strengere videnskabelig betragtning skiller sammenhængende begreber fra hinanden, dominerer helt i nyere tid. Med fastholdelse af det alfabetiske princip søger de fleste store encyklopædier dog at samle det spredte ved hjælp af henvisninger, oversigtsartikler m.m." (http://www.denstoredanske.dk/; lesedato 22.03.13)

"Leksikon og oppslagsverk har gjennom århundrer vært viktige kilder til kunnskap. De har autoritet og tyngde, og man stoler på at det som står der er riktig, sant, etterrettelig, upartisk og nøytralt. Slik er det etablert en allmenn tillit til leksikonet som kunnskapskilde. Tilliten bygger blant annet på at innholdet er godt ordnet og strukturert. Bak leksikonets oversiktlighet ligger det en intrikat utvelgelsesprosess: Hva hører sammen med hva, og hvordan skal det hele ordnes? Noen har på forhånd foretatt valg på vegne av leseren og gitt retningslinjer for hvordan lesningen skal foregå. I disse valgene ligger det nødvendigvis også noen føringer, og det er disse som bestemmer hva som skal høre med i det gode selskap av sikker kunnskap, og hvordan kunnskapselementene skal kunne forbindes med hverandre. Ethvert leksikon representerer dermed en *kunnskapsorden*. Men en kunnskapsorden er ikke gitt én gang for alle. Hvilke ordningsprinsipper som brukes, har endret seg gjennom tidene. Slike strukturelle endringer kan gjenspeile ulike syn på kunnskap og kunnskapsformidling." (Tone Bratteteig og Anne B. Maurseth i Berg m.fl. i 2012 s. 17)

"Arbeidet med å ordne og oppdatere kunnskap synes å forutsette at kunnskapen selv består av objektive og nøytrale fakta. Dette er jo selve begrunnelsen for å lage eller kjøpe et leksikon – at det finnes kunnskap som er sann, uavhengig av hvem som sier hva i hvilken sammenheng og med hvilken hensikt. Men så enkelt er det nok ikke. Til enhver tid foregår det en *kamp* i samfunnet om hva som skal anses som sant og ikke;

denne kampen utspiller seg også i leksikonsjangeren. Av og til er det lett å få øye på den – som når kunnskapen fremstår som ideologisert, politisert og dermed ikke lenger objektiv. Andre ganger skjuler kampen om sannheten seg i kunnskap som vi *oppfatter* som helt nøytral og dermed sann." (Helge Jordheim i Berg m.fl. i 2012 s. 13)

"Robert Collison skriver i sin bok om encyklopedier og deres historie at bias, eller partiskhet – det være seg religiøst, politisk eller annet – alltid har vært til stede i leksika, om enn i større eller mindre grad og mer eller mindre uttalt. At førmoderne oppslagsverker var både religiøse og "annet", er kanskje ikke overraskende, men partiskhet hører ikke bare fortiden til: Noe av det som kjennetegner moderniteten er jo nettopp fremveksten av ideologier." (Sine H. Bjordal og Johan L. Tønnesson i Berg m.fl. i 2012 s. 123)

"Et leksikon angår ikke bare dem som skriver og dem som leser. Bak dem igjen finnes politiske og sosiale maktforhold, ideologier, revolusjonære strategier, nasjons-byggingsidealer og drømmer om frihet, demokrati og deltagelse, men også totalitarisme, undertrykkelse og kontroll." (Helge Jordheim i Berg m.fl. i 2012 s. 10)

"Petter Henriksen, tidligere sjefredaktør i Kunnskapsforlaget og hovedredaktør for Aschehoug og Gyldendals *Store norske leksikon*, hevder at et leksikon kan ha tre ulike roller: rollen som nasjonens eller ideologiens nedtegner; som fagmiljøers talerør; eller som formidler av informasjon til allmennheten. Moderne leksika ikler seg gjerne alle rollene på en gang, og rollene henger delvis sammen." (Sine H. Bjordal og Johan L. Tønnesson i Berg m.fl. i 2012 s. 124)

Store norske leksikon må "hele tiden gjøre avveininger om hvem som skal være ansvarlige for ulike felt og artikler. Skal en antroposof skrive om Rudolf Steiner? Skal en skolemedisinsk orientert lege være fagansvarlig for feltet alternativ medisin? Fakta kan alltid problematiseres, og leksika har gjennom historien vært like mye i kamp om kunnskap som markedsandeler." (Sine H. Bjordal og Johan L. Tønnesson i Berg m.fl. i 2012 s. 129)

"En nasjonalencyklopedi skal fungere som en form for nasjonal *hukommelse*. Følgelig dokumenterer nasjonalencyklopedien gjerne offisielle standpunkter, og den blir dermed også en slags normgiver. I møte både med slike normgivende nasjonalencyklopedier, men også med encyklopedier som representerer for eksempel visse fagmiljøers syn, kan andre, eksplisitt ideologiske eller for den del religiøse leksika, bli "motstemmer" som problematiserer eksisterende autorisert kunnskap. I Italia ble det for eksempel utgitt et eget katolsk leksikon, *Enciclopedia Cattolica*, som motsvar til det intellektuelle *Enciclopedia Italiana*. Og i Norge er *Arbeidernes Leksikon* et av de mest kjente eksemplene på et alternativt, motkulturelt oppslagsverk.

[…] *PaxLeksikon* skulle ikke være noe "objektivt" leksikon – det var venstreradikalt, partisk og kritisk. […] Men en nasjonalencyklopedi er selvfølgelig ikke mindre ideologisk enn et uttalt ideologisk eller motkulturelt leksikon. Forskjellen er bare at nasjonalencyklopedien gir uttrykk for den rådende ideologien i samfunnet eller hos de som har makten i landet." (Sine H. Bjordal og Johan L. Tønnesson i Berg m.fl. i 2012 s. 124 og 127)

"The oldest complete encyclopedia that has survived from the ancient world is the *Naturalis Historia* (Latin for "The Natural History") which was publised in ca. 77-79 AD) by the Greek author, naturalist and natural philosopher, Pliny the Elder. This encyclopedia specialized in the natural sciences and comprised 37 volumes and 2493 chapters." (David Paul Wagner i https://www.publishinghistory.com/encyclopedias.html; lesedato 22.11.25)

"Det eldste bevarte encyklopediske verk er imidlertid Plinius' *Naturalis historia*, som var en viktig inspirasjonskilde for encyklopedister helt til slutten av 1700-tallet. Dette verket besto av 37 bøker som dekket det viktigste av datidens kunnskap, men blir likevel lite, sammenliknet med det kinesiske samleverket *Sìkù Quànshū*, som omfattet nærmere 80 000 kapitler med 800 millioner kinesiske tegn kompilert fra kinesiske kunnskapskilder fra de eldste tider frem til det ble nedskrevet på slutten av 1700-tallet." (Øivind Berg i Berg m.fl. i 2012 s. 244-245)

"The greatest Chinese encyclopedia, the *Yongle Encyclopedia*, was completed in 1408. This encyclopedia covered a large range of subjects, was written by more than 2,000 scholars, and comprised 11,095 volumes. It was to be the world's largest encyclopedia for the next 600 years." (David Paul Wagner i https://www.publishinghistory.com/encyclopedias.html; lesedato 22.11.25)

"Johann Samuel Ersch og Johann Gottfried Grubers *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* var planlagt i 300 bind. Utgivelsen startet i 1818 og ble seinere overtatt av forlagshuset Brockhaus. Da utgivelsen ble stanset i 1889 var 167 bind publisert." (Øivind Berg i Berg m.fl. i 2012 s. 244-245)

"Alfabetet som komposisjonsprinsipp fekk først fotfeste i renessansen og utover på 1700-talet. Så dominerande blei det prinsippet at sjølv i moderne leksikon er stoffet i den enkelte artikkelen gjerne ordna kronologisk, ikkje systematisk. Eit stykke på veg blir dermed leksikonet ei alfabetisk ordna samling av historiske framstillingar." (Grepstad 1997 s. 381)

På engelsk er et "catchword" et ord "or part of a word printed in boldface or uppercase at the top of a column or page in a dictionary or encyclopedia that repeats the first

and/or last heading appearing in the column or on the page. Synonymous with guideword." (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Et biografisk leksikon er et "single-volume reference work or set of reference books containing biographical essays about the lives of actual people, sometimes limited to biographees who are deceased. Biographical dictionaries may be general (example: Webster's Biographical Dictionary), subject-specific (Biographical Dictionary of the History of Technology), or limited to persons of a specific nationality (American National Biography), race (Contemporary Black Biography), field or profession (International Dictionary of Anthropologists), or period or gender (Biographical Dictionary of Ancient Greek and Roman Women). Some are published serially (Current Biography Yearbook). Compare with collective biography." (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Leksika brukes på mange måter, bl.a. til å finne saksopplysninger som skal brukes til å utføre et yrke, finne ord for å løse et kryssord osv. Et problem med omfattende leksikalske verk er at noen artikler blir utdaterte før hele verket er ferdigtrykt eller relativt kort tid senere.

Dieter E. Zimmer ser et leksikons verdi ikke bare i den kunnskapen det inneholder, men i den symbolske verdi: Leksikonet signaliserer at kunnskap kan ordnes og systematiseres på oversiktlig måte og kan samles til en overskuelig enhet (nemlig mellom noen bokpermer) (Zimmer 2000 s. 61). "Drømmen om den komplette boken – den som rommer alt vi trenger å vite, all verdens kunnskap – har preget den vestlige kulturen gjennom to tusen år. Etter hvert har drømmen blitt knyttet til en bestemt sjanger: leksikonet. Tunge skinninnbundne bind i bokhyllen, med gullsnitt på ryggen. Har all verdens kunnskap en form, så er det denne." (http://www.fpress.no/; lesedato 24.01.13) "Det er ikke lenge siden leksikonene lyste fra bokhyllene i de tusen norske hjem, i mange bind og gjerne i fineste kalveskinn. De var et symbol på dannelse, og signaliserte at et altomfattende kunnskapsunivers befant seg mellom de stive permene." (*Morgenbladet* 16.–22. april 2010 s. 30)

"Det skinninnbundne og bindsterke leksikonet er ikke lenger bokhyllens stolthet. Mister vi noe når kunnskapen går over fra fast til flytende form? [...] Det er ikke lenge siden leksikonene lyste fra bokhyllene i de tusen norske hjem, i mange bind og gjerne i fineste kalveskinn. De var et symbol på dannelse, og signaliserte at et altomfattende kunnskapsunivers befant seg mellom de stive permene. [...] Hva skjer når kunnskapen ikke lenger er bestandig og robust, fasttømret i leksikonets artikler for minst et tiår av gangen, men flyttes over på nettet og oppdateres opptil flere ganger i løpet av en dag? Fordelene er åpenbare. Dagfersk kunnskap er mer aktuell enn ti år gammel, og bidrag fra flere kilder gjør informasjonen mer utfyllende. Men hva mister vi, når vi ikke lenger tyr til de stive permene, som står i bokhyllen og lyser av autoritet?" (Anders B.

Bisgaard i https://morgenbladet.no/kultur/2010/de_stive_permers_fall; lesedato 16.05. 20)

"En profeti gikk ut på at i alle fall papirtrykte leksika og andre oppslagsbøker definitivt var på vei ut. De ble i det minste foreløpig gjort til skamme da verdens virkelig *store* leksikon Encyclopædia Britannica på slutten av 2001 presenterte 32 fete bind med noe slikt som 44 millioner trykte ord på papir: Papirleksikonet hadde overlevd en ny runde i kampen, selv om papirutgaven ble akkompagnert av en CD-ROM-versjon og dessuten gjort tilgjengelig på nettet." (Svein Johs Ottesen i *Aftenposten* 22. februar 2008 s. 8)

Et av de grunnleggende valgene redaktørene av et leksikon må foreta, er om stoffet skal fordeles på mange korte artikler eller færre og lengre artikler. Problemet med mange korte artikler er at brukeren kan gå glipp av sammenhengen som den gitte informasjonen inngår i. Problemet med lange artikler er at brukeren kanskje ikke raskt finner akkurat den informasjonen hun er ute etter.

I leksikon-produksjonen gjaldt det "å stadig lansere nyvinninger, det være seg i innhold, design eller trykkemåter, for best mulig å kunne formidle "alt om alt" til alle. Et gjennomgående problem for de bindsterke leksikonverkene har vært kampen mot tiden; å unngå at kunnskapen i første bind ikke er utdatert idet siste bind publiseres. Slik ble ideen om ettbindsleksikonet skapt. Ved å presse så mye stoff som mulig inn i ett eneste bind, sparte man verdifull tid og kunne garantere for aktualitet." (http:// www.nb.no/utstillinger/leksikon/ettbinds.php; lesedato 16.08.13) "Built-in skepticism indicated by constant revision and updating." (Lars Ove Sauerberg i http://web.mit. edu/comm-forum/legacy/mit6/papers/sauerberg.pdf; lesedato 22.10.19)

Vanlige leksika tar med fakta og vurderinger som det er stor grad av enighet om blant forskere og eventuelt blant folk flest (dermed er gamle leksika interessante av historiske grunner, med oppslagsord som "rase", "klasse" osv.). Men noen leksikon blir kontroversielle (for noen lesere). Et eksempel: "En domstol i Tsjetsjenias hovedstad Groznyj har denne uken slått fast at bind 58 av et 62-bindsleksikon publisert i Moskva i 2005-2006 må stoppes, skriver Moscow Times. Domstolen kaller bindet "ekstremistisk". En tsjetsjensk regjeringskilde sier at bokverket sprer løgner om at tsjetsjenere er genetisk disponert for å utøve vold, og at det presenterer feilaktige opplysninger om samarbeid med nazistene under krigen." (*Morgenbladet* 9.–15. april 2010 s. 29)

"During the Gutenberg Parenthesis [fra oppfinnelsen av trykkekunsten til ca. år 2000] it might be said that the very genre of the encyclopedia is itself a guarantee of its authority. To have all available knowledge standing there in the bookcase in an impressive number of volumes to be consulted in a maneuver requiring physical

exertion, that is walking, fetching volume, turning pages, gives the retrieval of information an aura of substance, of something solid existing in and by itself and quite distinct and different from any other chore preoccupying the one seeking knowledge." (Lars Ove Sauerberg i http://web.mit.edu/comm-forum/legacy/mit6/papers/sauerberg.pdf; lesedato 22.10.19)

"Det alfabetiske leksikonet dukkar opp i det 20 band sterke *Origines* (ca. 620) av biskop Isidor frå Sevilla. Der har han til slutt med ei alfabetisk liste over dei orda som ikkje var blitt dekte i den systematiske framstillinga." (Grepstad 1997 s. 381) "Det alfabetiske komposisjonsprinsippet skriv seg frå seinmellomalderen. No kunne ikkje lenger all verdas kunnskap samlast i eitt verk." (Grepstad 1997 s. 520)

Verket *Suidas* fra 900-tallet e.Kr. var et stort leksikon "containing summaries of many fields of Greek learning" (Artz 1980 s. 111).

I middelalderen "kunne ikkje kompilatoren føresetje at lesaren hadde andre bøker å fordjupe seg i. Den eine encyklopedien måtte difor vere altomfattande. *Speculum maius* (1244) av dominikanarmunken Vincent frå Beauvais er rekna som høgdepunktet blant encyklopediane i mellomalderen." (Grepstad 1997 s. 381)

"Eit svært tidleg leksikontrykk i Europa er *Catholicon* av Johannes Balbus frå ca 1460. Leksikonhistorikaren Robert Collison reknar for sin del *Polyanthea nova* (1503) av Domenico Nani Mirabelli som prototypen for det moderne leksikonet. Føredømet for mange seinare leksikonredaktørar har vore det store franske verket som Denis Diderot var hovudredaktør for. *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (1751-72): 23 135 sider, 3 132 plansjer, 28 band. Men alt i 1728 var *Ephraim Chambers's Cyclopaedia* utgitt i Storbritannia." (Grepstad 1997 s. 382)

Fram til siste halvdel av 1700-tallet hadde det å lage et leksikon ofte vært et enmannsforetak, fra 1700-tallet ble det vanlig at et leksikon ble skrevet av en gruppe spesialister eller godt informerte forfattere (Blasselle 1998a s. 115).

"The modern system with invitations to recognized specialists to contribute was devised by John Harris (1666?-1719) [for] the first pure English general encyclopedia, *Lexicon technicum; or, An universal English dictionary of the arts and sciences, explaining no only the terms of arts, but the arts themselves* (1704). […] The "father of the modern encyclopedia throughout the world" (Collison 1966:103) was Ephraim Chambers: *Cyclopedia: or, An universal dictionary of arts and sciences, containing an explication of the terms and an account of the things signified thereby in several arts, liberal and mechanical, and the several sciences, human and divine, compiled from the best authors* (1728)." (http://web.mit.edu/comm-forum/legacy/mit6/papers/sauerberg.pdf; lesedato 22.10.19)

I 1715 ble det utgitt et tysk *Fruentimmer-leksikon* (*Frauenzimmer Lexikon*) som skulle gi kvinner "nyttig, galant og kuriøs" informasjon og bidra til deres dannelse. Blant artiklene var det veiledning for kjøkkenarbeid, matservering, mote og kosmetikk, og viten som kunne brukes til "sjarmerende pludring" (Frieling, Scheidemann m.fl. 2003). Leksikonets mål var ikke å gi kvinner kunnskap og bidra til frigjøring, men å gjøre kvinnene mer attraktive for menn.

Det franskspråklige Yverdon-leksikonet, med Fortunato Bartolomeo De Felice som hovedredaktør, hadde eksplisitt en internasjonal målgruppe, og har derfor ikke artikler som kun gjelder franske forhold. Verket ble ferdig i 1780 og omfattet 48 tekstbind og 10 illustrasjonsbind. Franskmannen Charles Joseph Panckoucke ledet i 50 år (1782-1832) arbeidet med å utgi et leksikon på 157 tekstbind og 53 illustrasjonsbind (Barbier 2007 s. 222). En annen kilde en Barbier oppgir at Panckouckes leksikon ble ferdig i 1832 etter flere tiårs arbeid, og består til slutt av 66 tekstbind og 51 illustrasjonsbind (Quinsat 1990 s. 323).

I 1797, altså åtte år etter den franske revolusjonen, ble det i Paris av Louis Marie Prudhomme publisert et biografisk *Leksikon over de giljotinerte*, med opplysninger om personenes sosiale posisjon og grunnen til at de ble henrettet (Rehm 1991 s. 69).

"Det første såkalla konversasjonsleksikonet blei utgitt i 1709. Det var tysk og redigert av Johann Hübner. Dette vende seg til eit danna publikum, til forskjell frå lærde encyklopediar som retta seg mot dei lærde. Av dagens leksikon er *Encyclopædia Britannica* det verket som har dei eldste anane. William Smellie redigerte den trebands førsteutgåva 1768-71 som var avgrensa til kunst og naturvitskap og altså ikkje nokon altomfattande encyklopedi. Seinare er det blitt større enn alle." (Grepstad 1997 s. 382)

Tidlige utgaver av *Encyclopaedia Britannica* (1768-71) skilte "mellom "avhandlinger" og "artikler". Førsteutgaven inneholdt 44 slike "avhandlinger", hvorav den lengste, "Anatomi", var på hele 165 sider. Allerede annenutgaven (1777-84) var atskillig mer omfattende enn førsteutgaven, med sine ti bind og om lag 9000 sider. […] Den første utgaven var i tre bind, og inneholdt 160 plansjer. […] Mens førsteutgaven hadde begynt med en 50-siders bibliografi over verkene [redaktøren William] Smellie hadde anvendt, valgte andreutgaven å avslutte med en omfattende bibliografi. I forordet ble det gjort oppmerksom på hvor mye dyrere det ville være å kjøpe alle disse bøkene enn å skaffe seg leksikonet. Fra og med tredjeutgaven (1788-97) ble *Britannica* dedisert til den britiske regenten, og fra og med ellevte utgave er den også blitt dedisert til den amerikanske presidenten. I et tobinds supplementsbind utgitt i 1801 formulerte dedikasjonen til kongen en klar avstandtaken fra den franske *Encyclopédies* påståtte spredning av "kimene til anarki og ateisme". Hvis *Encyclopaedia Britannica* kunne

"motvirke tendensen" i dette "pestbefengte verk", het det der, ville det ikke være uverdig majestetens beskyttelse." (Berg m.fl. i 2012 s. 88 og 92)

Encyclopaedia Britannica hadde "store, udtømmende Artikler. *Anatomy* fyldte 166 Sider, *Surgery* 238 osv. Men de vilde dertil føje Ordbogens Fordele og medtog en Række mindre Artikler, med Ordforklaringer. Udgaverne fulgte paa hinanden i hurtig Rækkefølge. Supplementet til 3. Udgave, der kom i 1801, redigeredes af den senere Biskop G. GLEIG, der gav Værket en Tendens, idet han ønskede at modvirke den franske *Encyclopédie*, "that pestiferous work". Han skaffede flere nye Medarbejdere, bl. a. JOHN ROBISON, der skrev en Række opsigtsvækkende Artikler om Naturfilosofi. Siden har dette Valg af Medarbejdere, selv blandt Udlændinge, i høj Grad medvirket til at sikre *Encyclopædia Britannica*'s høje Standard. Blandt Medarbejderne kan nævnes WALTER SCOTT (*Chivalry*, *Drama*, *Romance*), MACAULAY, MALTHUS, de franske Fysikere FR. ARAGO og J. B. BIOT, og i sidste Udgave finder vi blandt et Flertal af engelske Videnskabsmænd og Forfattere, hvoriblandt ALEXANDER FLEMING, BERNARD SHAW, E. G. GARDNER, E. GOSSE, RUTHERFORD, BERNARD RUSSELL, Navne som: ALBERT EINSTEIN, SIGMUND FREUD, FRIDTJOF NANSEN, ED. HERRIOT og Danskerne NIELS BOHR (*Atoms*), OTTO JESPERSEN (*Grammar*, *Philology*), ERIK ARUP (*Denmark*). [...] Fra 1938 suppleres Lexikonet af *Yearbooks*, ligesom Artikler vedrørende samme Fag udskilles og udsendes i de saakaldte *Britannica booklets*." (Nicolet 1946 s. 48-49)

En strategi "for å forhindre at papirleksikon skal bli utdatert, er å utgi såkalte "supplementsbind". Supplementsbindet er like gammelt som den moderne encyklopedisjangeren selv. Kanskje er det til og med mulig å regne det som et kjennetegn for sjangeren, nettopp fordi supplementsbindet vel er det tydeligste tegnet på at utgiverne har en bevissthet om at kunnskap utvikler og endrer seg. Diderot så klart at hans *Encyclopédie* ganske snart ville komme til å trenge et tillegg og supplement for at det ikke skulle bli utdatert. Men han overlot denne oppgaven Charles-Joseph Panckoucke og Jean-Baptiste-René Robinet. I 1776-77, bare fire år etter at alle bindene var kommet ut, produserte de fire supplementsbind. Når det gjelder *Encyclopedia Britannica* var det først tredjeutgaven, som kom ut 1788-1797, som fikk et supplement. Det ble utgitt av Georg Gleig i 1801, for å få med "de tillegg som har blitt gjort til vitenskapens sirkel mens verket ble til". […] Historisk er supplementsbindene interessante fordi de prøver å sette ord på hva som er det viktigste som har skjedd i en gitt periode." (Anders Fagerjord og Helge Jordheim i Berg m.fl. i 2012 s. 84-85)

Tyskeren Friedrich Arnold Brockhaus grunnla i 1805 forlaget Brockhaus, og kjøpte i 1808 på bokmessen i Leipzig et påbegynt, ufullstendig leksikon med tittelen *Konversasjonsleksikon med spesiell vekt på nåtiden* og leksikonet *Fruentimmer-*

leksikon for å lette konversasjon og lesing. Et konversasjonsleksikon skal behandle de livs- og kunnskapsområdene som en dannet person trenger å vite om for å kunne konversere (samtale) godt. Et slikt leksikon fra Brockhaus hadde da det ble utgitt 1796-1811 "for de dannede samfunnslagene" i tittelen (Rehm 1991 s. 165). Brockhaus ble snart kjent som et leksikon-forlag (Frieling, Scheidemann m.fl. 2003). *Brockhaus konversasjonsleksikon* ble utgitt i 1809, mens *Meyers konversasjonsleksikon* ble gitt ut i Tyskland fra 1840.

"I 1826 grunnla Joseph Meyer forlagsbokhandelen Bibliographisches Institut i Gotha. Senere flyttet bedriften til Leipzig. Mellom 1840 og 1852 lanserte Meyer seg som den skarpeste konkurrenten til Brockhaus på leksikonmarkedet, med det alt i alt 52 bind sterke *Großes Conversations-Lexikon für gebildete Stände* [*Stort konversasjons-leksikon for de dannede klasser*], ofte omtalt som "Wunder-Meyer". I de neste hundre årene var de to forlagene hardbarkede konkurrenter og innbitte fiender." (Berg m.fl. i 2012 s. 164)

"[H]va var det særegne ved konversasjonsleksikonet? En sjangerbeskrivelse finnes i undertittelen til førsteutgaven [av leksikonet Brockhaus]: "kortfattet håndbok for de temaer fra vitenskapene og kunstene som forekommer i den selskapelige samtale med stadig henblikk på begivenheter fra de eldre og nyere tider". Tittelen skal altså tas bokstavelig: Konversasjonsleksikonet er et leksikon som er beregnet til bruk i konversasjon, dvs. i samtale – ikke hvilken som helst samtale, selvfølgelig, men den som finner sted mellom dannede mennesker i selskapelig samvær. […] "I dag", fortsetter [Friedrich Arnold] Brockhaus, har "den allmenne streben etter åndsdannelse, eller i hvert fall etter å fremstå som dannet, ført kvinner og menn, lærde og ulærde sammen i en samtale hvor det å mangle kunnskap eller begreper er forbundet med skam og taushet." Fortsatt hører vi av og til de tyske konversasjonsleksika, og de skandinaviske, omtalt som "borgerlige" leksika. Som det fremgår av beskrivelsen ovenfor, er de knyttet til en spesiell type borgerlig kultur og et spesielt samfunnslag, dannelsesborgerskapet." (Berg m.fl. i 2012 s. 94)

"Frå Tyskland kom leksikonet til Danmark 1816-28 som ei versjonering av Friedrich Brockhaus' *Conversations-Lexicon* (1796-1811). Den fremste nordiske encyklopedien er *Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon*, bygd opp frå grunnen som eit dansk verk med Chr. Blangstrup som hovudredaktør og utgitt av Isaac Salmonsen 1893-1911." (Grepstad 1997 s. 383)

Det danske *Salmonsens Konversationsleksikon* (utgitt på nytt mange ganger i årene 1891-1956) var "a ground-breaking encyclopedia that appeared in five editions […] One reviewer in *Berlingske* from April 1917 lauded *Salmonsen* for including 300 pages of Danish content […] And he continued: "In other words, [here] we have a

whole work with the latest research and the foremost knowledge about our country." " (Simonsen 2022)

"*Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften and Künste* ("Universal Encyclopedia of Sciences and Arts"). This monumental German work published over many decades from 1813 under the editorship of Gruber and Ersch. By 1889 the encyclopedia had reached 167 volumes. Some of the articles are equally massive: for example, the article "Greece" comprised 3,668 pages." (David Paul Wagner i https://www.publishinghistory.com/encyclopedias.html; lesedato 22.11.25)

Illustreret norsk Konversationsleksikon kom ut i 1906 med Haakon Nyhuus som redaktør. "Med dette var nemmnga "konversasjonsleksikon" for første gong brukt om eit norsk leksikon. Det begynte med 6 band komplett 1913, heldt fram med 9 band 1920-25, 15 band 1939-52, 18 band 1954-62 og tok slutt med 20 band 1968-74. Berre førsteutgåva blei seld i 21 000 eksemplar. Sjølv om forlaget samarbeidde tett med danske Hagerup om førsteutgåva, lausreiv bibliotekar Nyhuus (1866-1913) verket meir og meir frå det danske førelegget. Fram til 1960 var dette det store leksikonet i Noreg: "Med Aschehougs konversasjonsleksikon fikk Norge sin første nasjonale hukommelse" (Øystein Eek)." (Grepstad 1997 s. 401)

Illustreret norsk Konversationsleksikon ble utgitt av forlaget Aschehoug i årene 1907-13. "Planen var å skape et moderne oppslagsverk for private hjem, og i beste opplysende ånd inkluderte de også tekniske og økonomiske emner i leksikonet, noe tidligere nordiske konversasjonsleksika hadde lagt mindre vekt på. Flere humanistiske emner var riktignok fortsatt godt representert med utfyllende artikler, blant annet fikk oppslagsordet *eskatologi* en hel side. Samtidig finner man artikler om "Bergensbanen", "Brødbagning" og "Brannforsikring", for å nevne noen av de mer praktiske oppslagsordene i leksikonet. Aschehoug inkluderte dessuten en egen ordbokdel nederst på hver side, med oversettelser til fransk, engelsk og tysk. Dette leksikonet skulle *brukes* i folks hverdag. […] Gjennom hele 1900-tallet kom Aschehoug med flere nye utgaver, også i form av ettbindsleksikon og endatil lommeleksika. Det gjaldt å stadig lansere nyvinninger, det være seg i innhold, design eller trykkemåter, for best mulig å kunne formidle "alt om alt" til alle." (Berg m.fl. i 2012 s. 100)

Det norske leksikonet *Kringla Heimsins*, utgitt av Nasjonalforlaget i 1931-34, ble i den første utgaven "publisert i form av 72 hefter, og da var innbinding inkludert i prisen. Subskribentene kunne, etter hvert som leksikonet kom ut, levere inn heftene og få skinninnbundne bøker i retur." (Berg m.fl. i 2012 s. 212)

Franskmannen Alexis Blaise Emery ga i 1815 ut et biografisk leksikon med tittelen *Leksikon over værhaner*, publisert i Paris på eget forlag, som presenterer alfabetisk menn i offentligheten som hadde skiftet mening og dermed lignet værhaner som dreier seg med vinden (Rehm 1991 s. 69-70).

På 1830-tallet produserte det franske trykkeriet Levrault en folkelig, populær leksikon-serie med fellestittelen *Mester Pierre, eller den lærde i landsbyen*. Den fiktive rammen for folkeopplysningen er en oppdiktet landsby der en "Mester Pierre" gjennom samtaler og små foredrag gir sine tilhørere – og dermed også leserne av leksikonet – kunnskaper om forskjellige emner (Barbier 2000 s. 229).

Store, dramatiske hendelser leder ofte til at det publiseres leksikon om fenomenet. Et eksempel er 1. verdenskrig, der det på fransk finnes *Encyclopédie de la Grande Guerre, 1914-1918* (2014; redigert av Stéphane Audoin-Rouzeau og Jean-Jacques Becker), på tysk Markus Pöhlmanns *Enzyklopädie Erster Weltkrieg* (2014) og på engelsk *World War I: The Definitive Encyclopedia and Document Collection* (2014; 5 bind redigert av Spencer C. Tucker). Bøkene ble utgitt (i nye utgaver) i forbindelse med 100-årsmarkeringen av krigen.

Det finnes sjangerhybrider. Den østerrikske forfatteren Heimito von Doderer noterte i årevis ned sine tanker om ulike emner. Etter hans død ble *Repertorium* (1969) utgitt, der disse tekstene er ordnet etter overskriftene i alfabetisk rekkefølge. Doderer skal ha oppfattet det han var i ferd med å skrive som et leksikon. Den serbiske forfatteren Milorad Pavic skrev *Kazarenes leksikon: Leksikonroman med 100 000 ord* (1984). Denne "leksikonromanen" består av artikler som forbindes gjennom kryss-henvisninger. Ulike personer forsvarer den jødiske, muslimske og kristne tro. Alle de tre religionen blir forsvart i tre alfabetisk ordnete deler. Den egyptiske forfatteren Naguib Mahfouz fikk Nobelprisen i litteratur i 1988. Hans "*Morning and Evening Talk* (1987) [er en] Eksperimentell roman bygget opp etter malen av biografiske leksikon fra middelalderen. Gjennom adskilte, alfabetisk ordnede livshistorier skildres en egyptisk klan – og landets historie – fra 1700-tallet og frem til i dag." (*Morgenbladet* 11.–17. februar 2011 s. 39)

Engelske bokutgivelser med "Who's who" i tittelen inneholder korte biografier, og fungerer som leksikon (Rehm 1991 s. 285). Eksempler: David Kravitz' *Who's Who in Greek and Roman Mythology* (1985), Peter Quennell og Hamish Johnsons *Who's Who in Shakespeare* (1995), Michael Bensons *Who's Who in the JFK Assassination: An A-To-Z Encyclopedia* (1998), *Disney Who's Who* (2020) og The Editors of MuggleNet: *The Unofficial Harry Potter Character Compendium: MuggleNet's Ultimate Guide to Who's Who in the Realm of Wizards and Witches* (2020).

I Frankrike ble det i 1758 publisert et leksikon om ulike leksika (Couty 2000 s. 411).

"Sverige og Danmark fikk leksikon tidlig på 1800-tallet. Norges første ble utgitt i 1906, på Aschehoug forlag." (*Aftenposten* 16. mai 2013 s. 14)

I London ble det i 1910 utgitt et *The Children's Encyclopædia* som "startet som hefter utgitt hver fjortende dag, distribuert gjennom dørsalg" (Berg m.fl. i 2012 s. 226).

Eksempler på forskjellige leksika:

Konversasjonsleksikon for det katolske Tyskland (1846-51) – 12 bind; på tysk

Peter Larsen: *Almennyttigt Dansk Konversations-Lexikon over alt det videværdigste i Naturen, Livet, Kunsten og Videnskaben, fra den ældste til den nyeste Tid, i alfabetisk Orden, efter Brockhaus's Tydske Original, nyeste Udgave, med udførligere Behandling af de Nordiske Riger og med Afbenyttelse af de bedste Kilder i forskiellig Retning, udgivet af et Selskab* (1849-60) – 8 bind, senere på 1800-tallet utgitt i forkortede utgaver

Karl Friedrich Wilhelm Wander: *Tysk ordtaksleksikon* (1867-80) – 5 bind; på tysk

Christian Johnsen: *Norsk haandlexikon for almennyttige kundskaber* (1879-88) – 3 bind

Jacob Dybwad: *Norsk rimleksikon* (1943) – til hjelp for å skrive leilighetsdikt m.m.

Le plus petit Larousse (1946; *Den enda mindre Larousse*) – størrelsen er bare 5,8 x 8 cm

Johannes Brøndsted, John Danstrup m.fl. (red.): *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (1956-78 i 22 bind)

Gerd Reimers: *500 modeord: Litet modelexikon* (1963)

Carla Emery: *The Encyclopedia of Country Living* (1974)

Rolf Vik m.fl.: *Norsk naturleksikon* (1975)

David Mondey (red.): *The Illustrated Encyclopedia of World Aircraft* (1979)

Tom Chetwynd: *Drømmeleksikon* (på norsk 1985) – skal hjelpe leseren til å forstå sine egne drømmer, f.eks. hva flammer eller et insekt betyr i en drøm

Hilde Bojer m.fl. (red.): *Norsk samfunnsleksikon* (1987)

Tormod Eide: *Retorisk leksikon* (1990)

Stephen J. Spignesi: *The Shape Under the Sheet: The Complete Stephen King Encyclopedia* (1991)

Jan Sneum: *Politikens rockleksikon: Udenlandsk rock gennem 40 år* (1992)

Hans Biedermann: *Symbolleksikon* (på norsk i 1992)

Marcus Czerwionka (red.): *Tegneserieleksikon* (1992; på tysk)

Keith Allan Noble: *The International Education Quotations Encyclopedia* (1995)

Hans Fredrik Dahl m.fl. (red.): *Norsk krigsleksikon 1940-1945* (1995)

Brikt Jensen (red.): *Ordspråkleksikon* (1996) – mer enn 6000 ordtak fra de nordiske landene ordnet både alfabetisk og etter tema

Carsten Høgh: *Eventyrleksikon* (1996)

Jørn Roeim og Per Dybvig: *Barnas store vitseleksikon* (1997)

Karsten Jørgensen: *Beatles-leksikon* (1997; på dansk)

Göran Sundström m.fl.: *Båter og skip: Illustrert nautisk leksikon* (på norsk 1997)

Jinny Johnson: *Hvorfor snurrer jorda rundt?: Et spørsmål- og svarleksikon* (på norsk 1998) – over 150 spørsmål blir stilt og besvart i boka

Carl-Johan Adlercreutz: *Teknologisk forlags store hundeleksikon* (1998) – med beskrivelse av ca. 400 raser og deres hjemland, bruksområde m.m.

Jan Thompson og Thomas Martinsson: *Matematikk-leksikon* (1998)

Jakob Lothe, Christian Refsum og Unni Solberg: *Litteraturvitenskapelig leksikon* (1998)

Inni-Carine Holm: *Menyguiden: En kulinarisk oppslagsbok* (1998) – korte forklaringer av ord som opptrer i menyer i den internasjonale gourmetverdenen

Reinhard Pfeiffer: *Fra Hannes Hegen til Erich Schmitt: Leksikon over karikaturtegnere, presse- og tegneserietegnere i DDR* (1998; på tysk)

Arnold Schwarzenegger og Bill Dobbins: *The New Encyclopedia of Modern Bodybuilding: The Bible of Bodybuilding, Fully Updated and Revised* (1999)

Johanne W. Fuchs: *Antikk-leksikonet* (på norsk 1999)

Felix von Bonin: *Lite håndleksikon om eventyrsymbolikk* (2001; på tysk)

David E. Newton: *Encyclopedia of Fire* (2002) og *Encyclopedia of Water* (2003)

Birger Sivertsen: *Fornavn: Norsk navneleksikon* (2003)

Geert Hallbäck: *Gads bibelleksikon* (2003)

Oliver Pfohlmann: *Lite leksikon om litteraturkritikk* (2005; på tysk)

Bjørn Sverre Hol Haugen: *Norsk bunadleksikon* (2006, 3 bind)

Einar Røhnebæk (red.): *Norsk kjendisleksikon: Fra "Abel" til "Åslein"* (2007)

Tom A. Schanke: *Norsk idrettsleksikon* (2007) – om hendelser og navn i norsk idrett fra 1879 og framover

Kjell E. Innli: *Matleksikon* (2007) – med matlagingsord, råvarer, matretter, menyer osv. i alfabetisk rekkefølge

Tom Sundar (red.): *Familiens store helseleksikon: Komplett medisinsk oppslagsverk* (2007)

Erik Mørstad: *Skulpturleksikon: Billedhuggerkunstens begrepsverden* (2007)

Lars Lenth, Rune Johansen og Svein Røbergshagen: *Fluemønsterleksikon* (2009) – om å lage fluer til fluefiske

Ottar Starheim: *Fylkesleksikon Sogn og Fjordane* (2009)

Gudrun Wedel: *Kvinners selvbiografier: Et leksikon* (2010; på tysk)

Kari Vetlesen: *Krydderleksikon: Med urter og smakstilsetninger* (2011)

Jørn Hurum m.fl.: *Livsfarlig leksikon* (2019) – om skumle, utdødde dyr

Heike Paul, Sarah Marak m.fl. (red.): *Lexicon of Global Melodrama* (2022)

"*Penny Cyclopædia*, der fra 1834-1863 (London) udsendtes under Indflydelse af Brockhaus' folkelige Konversationslexikon af "Selskabet for Udbredelse af nyttig Viden", udkom under Redaktion af Professor G. LONG i ugentlige Smaahefter (ialt 29 4°-Bind) til en Pris af 1 Penny. Det var ikke alene paa Grund af sin Prisbillighed en alvorlig Konkurrent til *Encyclopædia Britannica*. Det gav Afkald paa de lange altomfattende Artikler og satte som Maximum en Længde af 30-50 Bogsider, men opnaaede ikke denne Sammentrængthed paa Bekostning af Kvaliteten, idet Forfatterne valgtes blandt Tidens kendteste Specialister, ogsaa udenlandske (fx den tyske Sanskritforsker FR. AUG. ROSEN og Geografen KARL RITTER)." (Nicolet 1946 s. 54)

Første bind av Johan Christian Johnsens *Norsk Haandlexikon for almennyttige Kundskaber* ble utgitt i 1879. "Dette første norske leksikonet er mest å rekne som eit litterært eksperiment. Statsrevisor Johnsen (1815-1898) hadde vore både bladutgivar og boktrykkar før han gav ut leksikonet på eige forlag i tre band fram til 1888. Utan ein illustrasjon på nær 2500 sider har Johnsen ved sida av allment leksikalsk stoff fått med om lag 3000 artiklar om norske forhold, med eige register for desse. Noko einmannsverk er det ikkje; han hadde mange sakkunnige med til å skrive, "særlig med norske Personer og Forhold for Øie"." (Grepstad 1997 s. 345)

I 1997 ga Gyldendal ut *Gyldendals illustrerte faktikon*, der ordene "fakta" og "leksikon" er satt sammen til et nytt ord.

Paul Emil Rynning ga i 1967 ut *Norsk salmeleksikon*. Stig Wernø Holter har på 2000-tallet redigert *Nytt norsk salmeleksikon* i flere bind.

Det har blitt utgitt leksikon som tar for seg ett forfatterskap, f.eks. *The Shakespeare Encyclopedia: The Complete Guide to the Man and His Works* (2009, redigert av A. D. Cousins), *The Cervantes Encyclopedia* av Howard Mancing (2004; to bind), *The Charles Dickens Encyclopedia* av Mollie Hardwick og Michael Hardwick (1993) og *J.R.R. Tolkien Encyclopedia: Scholarship and Critical Assessment* (2006, redigert av Michael Drout). Oppslagsordene er alfabetisk ordnet og kan være person- og stedsnavn i de litterære verkene og i forfatterens liv, temaer i bøkene m.m. Om Tolkien-leksikonet skriver forlaget at det "not only presents the most recent scholarship on J. R. R. Tolkien, but also introduces and explores the author and scholar's life and work within their historical and cultural contexts. Tolkien's fiction and his sources of influence are examined along with his artistic and academic achievements – including his translations of medieval texts – teaching posts, linguistic works, and the languages he created. The 550 alphabetically arranged entries fall within the following categories of topics: adaptations; art and illustrations; characters

in Tolkien's work; critical history and scholarship; influence of Tolkien; languages; biography; literary sources; literature; creatures and peoples of Middle-earth; objects in Tolkien's work; places in Tolkien's work; reception of Tolkien; medieval scholars; scholarship by Tolkien; medieval literature; stylistic elements; themes in Tolkien's works; theological/philosophical concepts and philosophers; Tolkien's contemporary history and culture; works of literature." (https://www.routledge.com/JRR-Tolkien-Encyclopedia-Scholarship-and-Critical-Assessment/Drout/; lesedato 27.01.25)

Amerikaneren John Corbett fant et gulnet manuskript i en bruktbutikk og oppdaget ut at det inneholdt beskrivelser av autentiske gangstere i Chicago på begynnelsen av 1930-tallet. Manuskriptet var anonymt, og ble utgitt av Corbett i 2020 med tittelen *Bullets for Dead Hoods: An Encyclopedia of Chicago Mobsters, c. 1933* (Jacques Picard i https://www.dicopathe.com/bullets-for-dead-hoods-une-encyclopedie-des-gangsters-de-chicago/; lesedato 21.08.25). Lignende leksika er Carl Sifakis' *The Mafia Encyclopedia* (1987) og Wayne A. Johnsons *A History of Violence: An Encyclopedia of 1400 Chicago Mob Murders* (2014). Sifakis har også publisert *Encyclopedia of American crime* (1982).

Norsk kjendisleksikon (2007; redigert av Einar Røhnebæk) omtaler over 750 norske kjendiser, kategorisert etter berømmelse. "Kun 57 norske berømtheter kan kalle seg A-kjendiser ifølge "Norsk Kjendisleksikon", som lanseres i dag. Over 600 kjendiser er rangert i boken. […] Anette Hoff, som hver ukedag er på TV2s skjermer i såpeserien "Hotel Cæsar", er ikke kjent nok til å kunne klassifiseres som A eller B. Hun må ta til takke med C. […] hverken kred, talent eller fortjenthet spiller inn i begrunnelsen. Det er bare "kjentheten" som er avgjørende. […] Forfatter Anne B. Ragde står under B, mens venninnen Unni Lindell er rangert til C. Jostein Gaarder står også under C. Det samme gjør Lars Saabye Christensen, Erlend Loe og Dag Solstad. Skuespiller Ane Dahl Torp figurerer på A-listen, mens Pia Tjelta er rangert til B. […] Til neste år lover redaktøren en ny og oppdatert kjendisrangering." (https://www.vg.no/rampelys/bok/i/QdPb8/han-er-a-hun-er-c; lesedato 29.10.20)

Det tyske forlaget Lexikon har utgitt en rekke forholdsvis spesialiserte leksika, f.eks. Gerald Grote, Michael Völkel og Karsten Weyershausens *Leksikonet over prominente selvmordere* (2000), som gir kortbiografier og forklaringer til kjente personer som har tatt livet av seg. Andre titler fra forlaget er *Leksikonet om blod*; *Filmkomiker-leksikon*; *Reggae-leksikon*; *Det store cannabis-leksikonet*; *Narkotika- og avhengighetsleksikon*; *HipHop-leksikon*; *Leksikon over monstre, ånder og demoner*; *Vinyl-leksikonet*; *Det store Karl-May-leksikonet*. Hvert leksikon er på 350-420 sider og illustrert.

Det tyske forlaget Schwarzkopf & Schwarzkopf har gitt ut en rekke spesielle leksikon (på tysk), bl.a. et rikt illustrert graffiti-leksikon med tekst av Bernhard van Treeck, et leksikon om spesialeffekter i filmproduksjon, et leksikon om den tyske politikeren

Helmut Kohl, et om penger, om tatovering, om regissøren og skuespilleren Woody Allen, om tyske TV-såpeserier, om road movies, om rockegitarister, og andre.

Lotte Hedeager og Einar Østmo ga i 2005 ut *Norsk arkeologisk leksikon*. "Dette unike oppslagsverket for norsk arkeologi og forhistorie presenterer terminologi, funn, funnsteder og tidsepoker fra vår egen fortid. Gjennom kortfattede og informative tekster får leseren innsikt i steinalder, bronsealder og jernalder, funn og fortidsminner landet rundt, oldtidens fangst og jordbruk, og kunst og håndverk. Helleristninger og andre fortidsminner de fleste har sett i sitt nærmiljø har fått sin plass, det har også de dyrebare importvarene fra Romerriket og vikingtoktenes røvergods. Norsk arkeologi har de senere årene opplevd en veldig vekst og interesse og en rekke nye funn har avdekket stadig nye sider ved vår forhistorie. Norsk arkeologileksikon er en oppdatert presentasjon av de brikkene vi må ha for å få et innblikk i hvordan denne forhistorien var. Leksikonet tar for seg tidlig norsk historie, fra steinalder til vikingtid. Gjennom tekst og bilder får leseren innblikk i steinalder, bronsealder og jernalder, funn og fortidsminner landet rundt, oldtidens fangst og jordbruk, kunst og håndverk og arkeologiens teori og metode." (https://www.akademika.no/norsk-arkeologisk-leksikon/oestmo-einar/hedeager-lotte/9788253026114; lesedato 10.02.17)

"Enkelte kunstnere har såpass bred interesse at de får egne leksikon. Det krever for det første at det er nok mulige oppslagsord til at det utgjør et minimumsvolum, for det andre at det fins ildsjeler som orker å utføre det møysommelige arbeidet et slikt leksikon krever." (Fredrik Wandrup i *Dagbladet* 9. november 2012 s. 72) I 2012 ble det utgitt et 750 sider Bob Dylan-leksikon på norsk, skrevet av Petter F. Myhr, Fartein Horgar og Steinar G. Olafsen. Det inneholder fakta om Dylan og hans sanger, relevant rockehistorie, samt Dylan-kuriosa, anekdoter og forfatternes subjektive kommentarer. *Bob Dylan leksikon* lar ifølge en annonse for boka leseren "får du vite alt – fra A til Z – om sangeren, låtskriveren, filmskaperen, forfatteren, maleren og mennesket Bob Dylan. Gjennom 750 sider – pluss 16 sider med bilder – får du ikke bare de viktigste fakta, men også alt det kuriøse." (http://www.bokkilden.no/; lesedato 16.08.13)

"I mai 2006 lanserte N.W. Damm & Søn AS det store verket *Norsk bunadleksikon* i 3 bind. Dette skjedde med brask og bram på Norsk Folkemuseum på Bygdøy. Utgivelsen er unik – dette er Norges første bunadleksikon, og det er første gang alle Norges bunader er samlet i én komplett oversikt. I leksikonet presenteres mer enn 400 bunader over 1100 sider. Bokverket er laget med hjelp fra mange bunad-entusiaster og fagekspertise rundt omkring i landet. Utviklingstiden har vært mer enn 3 år. Bokverket er i tre bind. Innholdet er delt i fire hoveddeler: Her får du kjennskap til mangfoldet i bunadhistorien. Her kan du lese om kjente personer som Hulda Garborg, Klara Semb og Aagot Noss. Du blir presentert for de ulike organisasjonene og institusjonene som arbeider med bunad. Du vil få en bedre forståelse av hvorfor vi har så mange

forskjellige bunader i Norge. I tillegg får du oversikt over spesialtema som bunadsko og barnebunader, materialer som brukes til bunader, og sølvet som hører til bunadene. Vi har også et kapittel om skikk og bruk i bunad. Presentasjonen av alle de ulike bunadene har en historisk tilnærming. Gjennom hver enkelt tekst blir du kjent med hvordan bunaden knytter seg til den gamle folkedrakthistorien. Er bunaden en direkte videreføring av tradisjonell draktskikk? Er bunaden en nøyaktig kopi av den gamle draktskikken? Eller er bunaden en fri komposisjon? Variasjonsmulighetene for hver enkelt bunad, og om bunaden har forandret seg gjennom tiden er også beskrevet. Norges urbefolkning, samene, har fortsatt en levende draktskikk. Funksjonelle plagg brukes i hverdag som i fest, og er fortsatt en del av den vanlige klesdrakten for mange. Den samiske delen – som beskriver 15 ulike drakter, fra Femunden i sør til Kirkenes i øst – innledes med en større artikkel om samisk drakthistorie." (http://www.kulturkompasset.com/; lesedato 04.03.12)

Jancis Robinson, Julia Harding og José Vouillamoz' *Wine Grapes* (2013) er en bok på 1242 sider som er "et leksikon med 1368 oppslagsord, altså 1368 vindruetyper. Her er druenes slektstre og DNA-profiler, men også gripende historier om menneskelig migrasjon med vinstokker i sekken, samt rivalisering om opphavs- og bruksrett i en global milliardbransje." (*Morgenbladet* 30. mai–5. juni 2014 s. 46)

Siv Frøydis Berg, Øivind Berg, Sine Halkjelsvik Bjordal og Helge Jordheim har redigert boka *All verdens kunnskap: Leksikon gjennom to tusen år* (2012). Dette verket presenterer bl.a. Plinius' naturhistorie, Isidor av Sevillas *Etymologiae*, Hofmanns leksikon, Hübners leksikon, Bayles historisk-kritiske leksikon, den store franske encyklopedi, *Encyclopédie méthodique*, *Encyclopaedia Britannica*, *Brockhaus leksikon*, *Illustreret norsk Konversationsleksikon*, *Gyldendals konversasjonsleksikon*, *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*, Klügels encyklopedi, *Nordisk familjebok*, *Salmonsens Konversationsleksikon*, *Opslagsboken*, *Norsk Haandlexikon*, *Norsk allkunnebok*, *Arbeidernes leksikon*, *Pax leksikon*, *Tidens leksikon*, *Lommeleksikonet*, *Nyco konversasjonsleksikon*, *Cappelens leksikon*, *Kringla Heimsins*, *Hjemmets store leksikon*, *Familieboken*, *The Childrens' Encyclopædia*, *Aschehoug og Gyldendals jente- og gutteleksikon*, Ephraim Chambers' *Cyclopædia*, *Svensk encyclopedie* og *Wikipedia*.

"Den alfabetisk ordnede, latinske ordbok var renessansens mest utbredte oppslagsverk, og typisk for det som ofte betegnes som renessansehumanismen. Johann Jacob Hofmanns *Lexicon universale* er et av de siste store, latinske historisk-antikvariske encyklopedier. Det utkom i Basel, der forfatteren var professor i gresk. Leksikonet gir en omfattende oversikt over latinske termer som forekommer i litteraturen opp til utgivelsestidspunktet. Det meste er hentet fra antikke kilder, og leksikonet dekker først og fremst historie, geografi, språk, litteratur, mytologi og genealogi. I 1683 kom et

tobinds supplement som dekker naturhistorie, håndverk og teknologi. Leksikonet er spekket med referanser til latinske, greske og hebraiske kilder, og Hofmann er nøye med å oppgi hvilke kilder han har benyttet. […] Hofmanns leksikon er utstyrt med flere alfabetiske hjelperegistre, blant annet en oversikt over termer som ikke opptrer som oppslagsord, og henvisning til hvor de forekommer, samt en oversikt over steds- og personnavn. […] Utover på 1700-tallet forsvant mye av interessen for denne typen lærde leksikon. De måtte vike plassen for "realleksikon", som la større vekt på dagliglivets kunnskap og som var utgitt på nasjonalspråkene." (Berg m.fl. i 2012 s. 48)

Hübners leksikon "var det første tyskspråklige allmenne leksikon. Tredje utgave, som utkom i 1708, var det første der ordet "konversasjon" opptrer i tittelen. Leksikonet var primært rettet mot det nye fremvoksende borgerskap. Ordene "Staat" og "Zeitung" i [den svært lange tyske] tittelen henviser til at leksikonet skulle være til nytte i den alminnelige samtale om politiske saker, eller i en "Staats-Discours", som Hübner kaller det i den første fortalen. Det skulle også være et hjelpemiddel for det avislesende publikum. Leksikonet tok spesielt grundig for seg emnene geografi og historie, og den type stoff vi i Norge kjenner fra topografisk-statistiske beskrivelser. Det ble derfor også anbefalt som håndbok for reisende." (Berg m.fl. i 2012 s. 54)

"I 1875 fikk Ivar Aasen trykket et lite, nynorsk skrift med navn *Heimsyn*. Dette var, i beste encyklopediske ånd, en kort oversikt over viktige kunnskapsområder, ment for ungdommen. Et virkelig leksikon var det likevel ikke. Mot slutten av århundret begynte målfolket så smått å snakke om muligheten for å få utgitt også et nynorsk kvalitetsleksikon, og i 1918 tok endelig Norsk Bladmannalag initiativet til et slikt verk. Det skulle likevel gå enda 30 år før første bind av *Norsk Allkunnebok* ble utgitt på Fonna Forlag, med Arnulv Sudmann som redaktør. Forlagsredaktør var Hans Aarnes, "ein av dei dyktigaste organisasjonsfolka (…) i norskdomsrørsla", og av alle de nynorske bøkene Aarnes fikk utgitt og distribuert på forlaget han selv hadde bygget opp, var allkunneboka uten tvil den viktigste og nyttigste, om ikke for økonomien, så i det minste for målarbeidet. *Norsk Allkunnebok* markedsførte seg som "Noregs mest moderne leksikon", og på mange måter var allkunneboka nettopp det: Det var det første norske leksikonet med signerte artikler, og verket ble redigert ut fra "serlege norske føresetnader", med kun orginalskrevne artikler. […] *Norsk Allkunnebok* innførte dessuten ny praksis med datering av alle blad. Brukerne kunne dermed lett finne ut hvor oppdatert leksikonet faktisk var. Men om *Norsk Allkunnebok* var moderne i alle henseende, kan likevel diskuteres, for den lange utgivelsestiden – 18 år – førte til visse problemer. Leksikonet hadde f.eks. et mål om å gi grundige beskrivelser av hver kommune i landet, men da siste bind ble trykket, hadde flere av kommunene slått seg sammen." (http://www.nb.no/utstillinger/leksikon/norskall kunnebok.php; lesedato 16.08.13)

Norsk Allkunnebok (1948 og senere) var det første leksikonet på nynorsk. Det ble annonsert som et praktisk innrettet leksikon som kunne fungere som en praktisk yrkesrettleder for forskjellige yrker. Dessuten har det mange artikler om det såkalte "skjulte Norge", dvs. om bondekultur, målrørsla, bygde-Norge m.m. (Berg m.fl. i 2012 s. 129).

"Da *Gyldendals konversasjonsleksikon* ble lansert i 1933, var den store nyheten at alle de tolv bindene skulle komme ut i løpet av ett år, ett bind i måneden altså. I tillegg skulle det være billigere enn tidligere utgivelser, ha bedre trykk og komme i et format som gjorde at "det lar seg bruke på sengen", som direktør Harald Grieg formulerte det. Og han fortsatte: "Det usedvanlig raske tempo vi lar dette leksikon komme i vil bevirke at det praktisk talt er helt à jour når det foreligger komplett, så vi ikke behøver noe supplementsbind". Tid lot til å være et godt salgsargument. For i løpet av den første måneden hadde mer enn 10 000 mennesker tegnet seg som subskribenter på leksikonet. Også i etterkrigstida fortsatte Gyldendal i samme stil. Ytterligere tid kunne spares ved å presse så mye stoff som mulig inn i ett eneste bind – ideen om ettbindsleksikonet var født, og det første eksemplaret kom i 1948. Gyldendal og Harald Griegs siste store forsøk på å holde tritt med kunnskapsutviklingen kom i 1959, da *Gyldendals store leksikon* ble lansert. Denne gangen skulle hele verket utgis på én gang, i fire bind, med 5000 sider og 115 000 oppslagsord: "større enn noe annet leksikon som har vært utgitt her i landet tidligere, det virkelig store bruksleksikon". For å unngå at kunnskapen ble utdatert skulle hele verket produseres på kortest mulig tid, i løpet av bare to år. Dette krevde mer enn fire hundre medarbeidere, og det ble brukt tre forskjellige trykkerier, spredt rundt i de nordiske landene. I Aftenposten forteller Harald Grieg at det "vel er første gang i verdenshistorien at et leksikon foreligger komplett fra A–Å ferdig til bruk. Alle andre har kommet bindvis med den følge at når siste bind foreligger, er det første allerede foreldet". Men Aschehoug kunne jo ikke bare sitte og se på at konkurrenten beskrev deres konversasjonsleksikon som foreldet, iallfall implisitt, og plasserte seg selv på lag med fremskrittet. For å kompensere for den lengre produksjonstiden, lanserte Aschehoug i 1963 tidsskriftet *Leksikon-service*, som kom ut fire ganger i året. Aftenposten ønsker nyvinningen velkommen: "Leksikon-service skal holde oss helt à jour. Det er kanskje paradoksalt å si at et leksikon er foreldet dagen efterat man har satt det i hyllen, men en kjerne av sannhet er det i det." " (Anders Fagerjord og Helge Jordheim i Berg m.fl. i 2012 s. 83-84)

"I riktig gamle dager hadde man Aschehougs konversasjonsleksikon, mens Gyldendal tok opp konkurransen ved å være mer populære. De hadde artikler om popsangere som Wenche Myhre, noe man i Aschehoug rynket på nesen av. Skillet gikk mellom folkelig og seriøst." (Petter Henriksen i *Morgenbladet* 15.–21. juni 2018 s. 19)

I en reklame for *Gyldendals konversasjonsleksikon* står det at disse kravene til et slikt leksikon er oppfylt:

"1. at det er knapt, konsist og klart – våre dages mennesker har liten tid,
2. at det er helt op til idag i sin viden uten å forsømme svunne tiders kunskapsskatt,
3. at det er så omfattende at den som søker oplysning i det praktisk talt aldri går forgjeves,
4. at det har en stab av medarbeidere av en så anerkjent autoritet at deres navn gir full tillit dets innhold,
5. at det har et hendig og praktisk format,
6. at det er så solid at det står for slit og samtidig er vakkert utstyrt,
7. at det koster så lite at alle har råd til å kjøpe det og at betalingsmåten er ordnet slik at utgiften ikke merkes,
8. at det utgis på en slik vis at det er greit og lettvint å anskaffe det,
9. at det utgis i et så raskt tempo at det når det foreligger avsluttet praktisk talt er helt à jour." (sitert fra Berg m.fl. i 2012 s. 84)

Den irske forfatteren Oscar Wilde var homoseksuell og fikk en fengselsstraff for dette. "Det er ikke bare det juridiske som forundrer en, men hele holdningen til homoseksualitet, som i det engelske samfunn er preget av hykleri og fortielse. Ordet måtte ikke nevnes, og det fantes ikke i Encyclopædia Britannica eller i sentrale engelske ordbøker før opp mot våre dager." (Otto Nes i *Bokvennen* nr. 3 i 1995 s. 33)

"Alle leksika har ideer og ideologi knyttet til seg i form av leksikonskapernes egne formål med verket og kunnskapen. Men et leksikons nøytralitet og objektivitet kan også utfordres av andre, ytre faktorer. I Norge skapte den tyske okkupasjonen problemer for Aschehoug. I 1941 skulle sjuende bind av Aschehougs konversasjonsleksikon gis ut, men her fikk redaksjonen et problem: bokstaven H inneholdt oppslagsord som kong Haakon, Himmler og Hitler. I et håp om at krigen snart skulle være over, kjøpte redaksjonen seg tid ved å skrive artikkelen "Haakon, norske konger, se Norge, Historie". Men da de kom til artikkelen "Hitler" i bind åtte, ble det stopp – forlagsredaktør Arthur Holmesland fikk ordre om å forelegge en korrektur for den tyske sensurinstansen. Dette ville leksikonredaktøren A. H. Winsnes ikke gå med på, og han stakk av til England, noe som førte til at leksikonutgivelsen ble stoppet. Da leksikonproduksjonen omsider ble satt i gang igjen etter krigen, fikk redaksjonen i Aschehoug det problemet at de nå ikke kunne skrive om Kongen før de kom til bindet med bokstaven N. Løsningen på det hele ble å skrive kongens navn med "å", for slik å få ham med allerede i bind åtte, hvor "Håkon" så fikk "en fyldig og høyst fortjent omtale"." (http://www.nb.no/utstillinger/leksikon/sensur.php; lesedato 16.08.13)

Arbeidernes leksikon "ble laget som et radikalt alternativ til borgerlige leksika. Man ønsket å skape en tekstkulturell dannelse hos arbeiderne og legge vekt på arbeiderkultur. Man fylte leksikonet, den borgerlige sjanger *par excellence*, med for eksempel grundige tekster om i dag komplett ukjente arbeiderdiktere. Men det er påfallende å se *Arbeidernes leksikon* ved siden av Aschehougs. Det er utseendemessig en ren miming. *Arbeidernes leksikon* låner autoriteten og auraen til det borgerlige leksikonet." (Tore Rem i *Morgenbladet* 12.–18. september 2008 s. 38)

"I 1931 startet arbeidet med et nytt, norsk leksikon basert på et marxistisk samfunnssyn – *Arbeidernes Leksikon*. Initiativet kom fra arbeiderbevegelsen, nærmere bestemt kretsen rundt ukebladet *Arbeidermagasinet*. Målet med leksikonet var å bidra til arbeiderklassens opplysning, med utgangspunkt i bevegelsens "egen opfatning av samfundsutviklingen og samfundsforholdene". Dette ideologiske utgangspunktet gjorde leksikonet til en tydelig motstemme til Aschehougs og Gyldendals borgerlige konversasjonsleksika, som, ifølge redaksjonen til *Arbeidernes Leksikon*, var "belastet med en hel mengde stoff som dels helt kan sløifes, dels være gjenstand for meget sterk beskjæring". Det marxistiske grunnsynet fikk konsekvenser for valg av både innhold og vinkling: Oppslagsord og navn man ikke kunne finne i andre leksika, men som hadde betydning for arbeiderbevegelsen, ble inkludert, mens de "vanlige" oppslags-ordene enten fikk svært korte artikler, eller de var skrevet fra et sosialistisk ståsted. *Arbeidernes Leksikon* var og er derfor et særegent verk, også i verdensmålestokk. Bare i Sovjetunionen er det blitt publisert liknende leksika. Flere av artiklene i *Arbeidernes Leksikon* er da også oversettelser fra bl.a. *Bolsjaja Sovjetskaja encyklopedia* (det store sovjetleksikon), men innenfor mange felt ble også nye artikler skrevet." (Berg m.fl. i 2012 s. 170)

"Et leksikon i mange bind, helst med skinnrygg, har vært fast inventar i forbausende mange norske hjem i generasjoner. […] Det handler om drømmen om fullstendighet […] Hübners konversasjonsleksikon fra begynnelsen av 1700-tallet, som markerer opplysningstidens oppkomst i Tyskland. - Det sies i forordet at folk skulle kunne snakke sammen, og delta i den offentlige politiske samtale. Kunnskap er en forutsetning for demokratisk deltakelse […] Aschehougs "Illustreret norsk konversationsleksikon", som utkom 1907-1913, og som var Norges første nasjonalleksikon. Dette skulle være fullstendig, men man fikk problemer med å oppdatere, og det este ut. Så man opprettet en leksikonservice, hvor en kunne abonnere på nye hefter. Men når en hadde utgitt siste bind, så var de første bindene utdatert, og en måtte begynne på nytt med ny utgave. […] Arbeidernes leksikon som var knyttet til det revolusjonære Mot Dag-miljøet, laget etter russisk mønster. Hensikten var at arbeiderklassen skulle bli opplyst nok til å gjøre opprør, og dette er et politisk leksikon som videreføres i Pax. […] Pax sier at kunnskap aldri er nøytral, og det selger de seg inn som. Det ligger veldig mye makt i selve definisjonen av hvilken type kunnskap

som skal presenteres, for hvem, på hvilken måte, og med hvilken legitimitet" (*Bibliotekforum* nr. 1 i 2014 s. 38-39).

"Å utgi et stort oppslagsverk lå naturlig i forlengelsen av Pax forlags historie. Med unntak av Arbeidernes leksikon har kunnskapsverk og leksika hittil nesten utelukkende vært et borgerlig foretagende. Med PaxLeksikon [1978-83] har vi ønsket å bryte dette herredømmet over kunnskapsformidling og informasjon. Spørsmålet om herredømme og makt over utviklingen avgjøres også av hvem som får definere hva som er god eller dårlig kunnskap, av hvem som gir informasjoner og av hvem som former våre forestillinger om virkeligheten. PaxLeksikon er nytt i hele sitt opplegg. Alle artikler er skrevet for dette leksikonet. Det er et politisk leksikon, ikke et leksikon for konversasjon. Størsteparten av artiklene er lengre og utdypende behandling av emner. Den alfabetiske inndelingen er brukt til å skape oversikt og anvendelighet. Men istedenfor den leksikalske oppstykking av kunnskap har vi satset på analyse og sammenheng, istedenfor såkalt "objektivitet" på stillingtaken, perspektiv og kritisk forståelse. Redaksjonen har arbeidet ut fra et syn som er sosialistisk, feministisk og internasjonalt orientert. Vi har ønsket å framstille vesentlige sider av maktforholdene i samfunnet, motsetninger mellom samfunnsklasser, sosiale og økonomiske forhold, urett og undertrykking, og belyse samfunnsutviklingen i internasjonal sammenheng. Siktemålet har vært praktisk og politisk: et ønske om forandring. Dette perspektivet har selvsagt også satt sitt preg på oppfatningen av hva som er aktuell og relevant kunnskap. Slik har vi ofte funnet det riktig å gå på tvers av de etablerte fagområdene og trekke inn tema som ellers oppfattes som upolitiske og private: dagliglivs-fenomener, barn, fritid, seksualitet, osv. Det kanskje overraskende og uvante valget av oppslagsord er preget av den nye kvinnekampens problemstillinger. Men det er også frukt av den generelle målsettingen for arbeidet med leksikonet: å finne innfallsvinkler til historien og samfunnet slik den ser ut nedenfra, fra de undertrykte gruppenes perspektiv. […] Leksikonet har artikler om alle norske fagforbund, alle norske fylker og næringer og om de største norske og flernasjonale industriforetak. Det inneholder en oversikt over tilgjengelige nøkkeldata for alle land i verden, med særlig vekt på politisk og sosial historie i etterkrigstida." (Hans Fredrik Dahl et al. i http://mediabase 1.uib.no/paxlex/paxleksikon.html; lesedato 12.04.13)

"Med *PaxLeksikon* ville redaksjonen bryte det borgerlige herredømmet over kunnskapsformidling og informasjon. For første gang på over femti år skulle "venstresida" få være med på å definere "hva som er god eller dårlig kunnskap, hva som er viktig og uviktig – være med å forme en annen forestilling om virkeligheten". I *PaxLeksikon* ofres ikke et ord på Gerhardsens prosjekt *Tidens Leksikon*, som tre år tidligere hadde plassert seg i forlengelsen av *Arbeidernes Leksikon*. Til gjengjeld inntar *PaxLeksikon* selv posisjonen som *Arbeidernes Leksikons* "moderne motstykke". Den rette venstresida ønsket samfunnsmessig forandring og sto utenfor det politisk

etablerte. Der *Arbeidernes Leksikon* hadde fremstilt sin versjon av virkeligheten innenfor en politisert, positivistisk vitenskapsforståelse, søkte redaksjonen i *Tidens Leksikon* å "fremstille stoffet objektivt riktig". Pax-redaksjonen på sin side avviser "såkalt 'objektivitet' ", og legitimerer sitt prosjekt i samfunnsvitenskapene og forskningsmiljøenes nye innsikter om vitenskapens rolle og samfunnet. *PaxLeksikon* var ikke nøytralt. Redaksjonen var sosialistisk, feministisk og internasjonalt orientert, og de mer enn 400 artikkelforfatterne var rekruttert fra forskerhold og det politiske liv – fra solidaritetsarbeid, kvinnekamp, miljø- og fredsbevegelse – og hadde satt sitt preg på samfunnsdebatten "de siste 15 år." Denne posisjonen gjenspeiles i form og innhold." (http://www.nb.no/utstillinger/leksikon/paxleksikon.php; lesedato 16.08.13) *PaxLeksikon* ble i 1978 av forlaget kalt "opprør i seks bind".

I *PaxLeksikon* er det "nydefinerte oppslagsord som *base- og atompolitikk*, *gate*, *omskolering*, *vassdragsutbygging*, *barrikade*, *mannssjåvinist*, *pamp*, *uthalingstaktikk* og *økofeminisme* – for ikke å snakke om det berømte *busserull* ("Gammelt norsk arbeiderplagg"). Noe av det mest interessante er utvalget av biografier. Det er snevrere enn i andre leksika, og foretatt ut ifra hvorvidt den omtalte "kan belyse viktige trekk ved en politisk bevegelse, sosialhistorie eller politisk historie". Foruten opplagte navn som Otto Bauer, Simone de Beauvoir, Ernst Bloch og Torstein Veblen, finner vi biografier over Sofie Rud (en fiktiv hushjelp fra 1930-årene) og Anne Plassen (husmannskone). Virkeligheten skulle også gjengis slik den så ut "nedenfra", fra de undertrykte gruppenes perspektiv. Artiklene er skrevet på bokmål og nynorsk." (Berg m.fl. i 2012 s. 176)

"Om man søker opp ordet "indianer" i Store norske leksikon i dag, kommer dette opp: "Indianer er et vanlig, men misvisende begrep for urbefolkningen i Amerika". Leksikonet bestemte etter en gjennomgang i sommer [2017] at ordet indianer må byttes ut. - Det gjelder å rydde opp i diskriminerende språkbruk, sier religions-historiker Lars Kirkhusmo Pharo til avisa Dag og Tid, som omtalte saken først. Pharo er forfatter bak den nye hovedartikkelen som skal beskrive folkegruppa. Sjefredaktør i Store norske leksikon (SNL), Erik Bolstad, avviser overfor NRK at rasistiske undertoner er blant årsakene til at leksikonet mener indianere heller bør kalles "amerikansk urbefolkning". - Jeg oppfatter ikke nødvendigvis ordet som rasistisk, men som veldig upresist. […] Språkprofessor Finn-Erik Vinje er sterkt uenig i at ordet indianer bør fjernes. Han mener indianer er en god, ikke rasistisk betegnelse på en folkegruppe, og mener endringa Bolstad har gjort kan bidra til at ordet kommer bort fra dagligtalen. […] - Det synes jeg er trist, for indianere er en del av den norske språkkulturen, sier Vinje. - Ordet er for oss gamle indianerbok-lesere, en viktig del av det å vokse opp i Norge. Ordet er høyst levende, det er i bruk og det bør bestå, sier han. Bolstad kaller Vinje "konservativ" og peker på at språket vi bruker stadig endrer seg. - Leksikonet skal være presist, og forståelig for folk i dag. Det er flere andre ord

vi har gått bort fra, som en tjueåring i dag neppe vil forstå, sier Bolstad, og trekker fram ordet "fruktsommelig" – som betyr "gravid". Bolstad understreker at ordene som tas bort, fortsatt er å finne i leksikonet. Men at det vises til andre begrep som de gjeldende ordene for det man ønsker å beskrive. […] det er forskjell på ord som "neger" og ordet "indianer". Det første anbefaler leksikonet at man ikke bruker i dagligtale. Det siste kaller de upresist, uten å gå inn for styre folks bruk av ordet." (https://www.nrk.no/norge/store-norske-leksikon-bytter-ut-ordet-_indianer_-1.13785026; lesedato 04.12.17)

"I 1912-utgaven av Aschehougs konversasjonsleksikon står følgende på oppslagsordet neger: "Neger (lat. niger, sort), mennesker av den race, negerracen, der befolker størstedelen av Afrika. Eiendommeligt for racen er den dolichocefale hovedform med det prognate kjæveparti og de tykke læber, endvidere det sorte uldagtige haar og den mørke hudfarve […] Racen har en ringe udbredelsestrang, og vilde sikkert ikke have udbredt sig udenfor Afrika av egen drift; gjennem slavehandel er den nu overført til Amerika […]" Artikkelen gir et tydelig og fastfrosset bilde av sin tid, og står i klar kontrast til et like tydelig bilde fra 1998-utgaven av Store Norske Leksikon: "Neger (lat. niger, svart), betegnelse for den meget uensartede befolkningen med svart eller svartbrun hudfarge som befolker Afrika sør for Sahara, og for etterkommerne av afrikanske slaver overført til Amerika. De fleste steder foretrekkes ord som svart, afrikaner eller afro-amerikaner (afrikansk-amerikaner) framfor neger, som oppfattes som en rasistisk og nedsettende betegnelse." Eksemplene er hentet fra en lengre artikkel på oppslagsordet neger på Wikipedia. Også på Wikipedia er det mulig å se hvordan ulike ord og begreper forandrer mening med tiden, men den som prøver å finne de fastfrosne tidsbildene mister fort oversikten. Wikipedia lagrer nemlig alle endringer som gjøres i artiklene. Klikker du deg inn for å se historikken til artikkelen "Neger" på Wikipedia, får du dermed opp alle de mer enn 500 små og store endringene som er gjort siden artikkelen ble opprettet den 3. januar 2005." (Anders B. Bisgaard i https://morgenbladet.no/kultur/2010/de_stive_permers_fall; lesedato 16.05.20)

Det er vanskelig for totalitære stater at det i trykte verk, f.eks. leksika, er positiv omtale av personer som senere blir bannlyst. Noen ganger blir disse bøkene forbudt, utgitt i nye opplag, eller leserne får beskjed om å rive ut boksider eller klistre ark med ny informasjon over den gamle. "The *Great Soviet Encyclopedia* was an encyclopedia published in the USSR from 1926 to 1990. The publication is perhaps best remembered for how it dealt with people who had run afoul of the Soviet administration, and the clever use of censorship and historic revisionism to remove reference to those individuals from its record, including mailing people articles and asking them to remove pages from their copies of the book and replace them with the new ones they'd been sent." (http://www.conservapedia.com/Great_Soviet_Encyclopedia; lesedato 03.11.17)

"I Rusland maa nævnes *Bol'saja sovetskaja Enciklopedija*, der udkommer siden 1928, og hvor Bindene udsendes efterhaanden som de bliver færdige uden Hensyn til den alfabetiske Rækkefølge." (Nicolet 1946 s. 78)

I 1953 ble B-bindet av "den store Sovjet-encyklopedien" utgitt. I dette bindet var det "et stort bilde av sikkerhetspolitisjefen Lavrentij Beria […] Beria ble arrestert, dømt til døden og skutt det året. Abonnentene fikk da et brev med fire nye sider, beskjed om å skjære ut sidene 17, 18, 19 og 20 samt helsidebildet mellom sidene 18 og 19, og lime inn vedlegget – som hadde et stort antall fotografier fra Beringstredet." (Per Egil Hegge i *Aftenposten* 11. januar 1994 s. 13)

"Fokuset på praktisk bruk var særlig tydelig i *Gyldendals Store konversasjonsleksikon* fra 1960, hvor den flere sider lange artikkelen om "førstehjelp" ble trykket på alarmerende rosa papir, slik at man lett skulle kunne finne frem til riktige sider – om uhellet i hjemmet skulle være ute." (Sine H. Bjordal og Johan L. Tønnesson i Berg m.fl. i 2012 s. 126)

Harvey Einbinders bok *The Myth of Britannica* (1964) kritiserer det britiske leksikonet for å inneholde mange feil, unøyaktigheter og fordommer. Einbinder hevder dessuten at redaktørene i leksikonet overdriver hvor mye som blir oppdatert fra utgave til utgave, fordi hvis noen få ord endres i en innførsel, regnes alle ordene i innførselen som endret når antall endringer annonseres for kjøpere av nye utgaver. Redaktørene hevder at millioner av ord endres, noe Einbinder viser at ikke stemmer. Einbinder påpeker også at tusenvis av artikler har blitt brukt uendret gjennom flere tiår. Indirekte har leksikonredaktørene tatt hensyn til noe av kritikken ved å øke betalingen til de som skriver artikler i leksikonet (en betaling per ord som i 1964 hadde vært uendret siden 1929), som skulle bidra til å heve kvaliteten.

"I 1985 kom det amerikanske Groliers tradisjonsrike *Academic American Encyclopedia* ut på CD-ROM. Datamaskinprodusenten Headstart lanserte to datamaskiner for hjemmemarkedet med innebygget CD-ROM-leser. Med maskinene fulgte en samling CD-ROM-plater, blant dem *Academic American Encyclopedia* med 30 000 oppslagsord. Fire år senere kom *Compton's Encyclopedia* også ut på CD-ROM, i multimedieutgave (gitt ut av *Encyclopedia Britannica*, som eide Compton's). Microsofts senere så kjente *Encarta* kom i første utgave i 1993 og var basert på *Funk & Wagnall's Encyclopedia*. […] CD-leksikaene var fulle av bilder, lyd og film, som trykte leksika umulig kunne ha, og de ble også oppdatert langt raskere enn tidligere leksika: *Grolier's* kom i fire utgaver hvert år! CD-teknologien var til hjelp her: Etter at redaksjonen er avsluttet er det langt raskere å mangfoldiggjøre en CD-plate enn en bok. CD-plater er også enklere å distribuere enn et leksikon i mange bind. […]

Encarta, som hadde årlige utgaver, oppdaterte omkring 2 000 av sine 50 000 artikler hvert år." (Anders Fagerjord og Helge Jordheim i Berg m.fl. i 2012 s. 86)

"I mars 2012 annonserte utgiverne av *Encyclopaedia Britannica* at verket ikke lenger ville utkomme i papirform. Leksikonet hadde da holdt seg relativt stabilt i størrelse i 70 år, med om lag 40 millioner ord om en halv million ulike temaer." (Berg m.fl. i 2012 s. 88)

Det finnes tallrike digitale leksika, og det mest kjente og brukte fra begynnelsen av 2000-tallet er Wikipedia. "Since its creation in 2001, Wikipedia has grown rapidly into one of the largest reference websites, attracting 470 million unique visitors monthly as of February 2012. There are more than 77,000 active contributors working on over 22,000,000 articles in 285 languages. As of today, there are 4,149,609 articles in English. Every day, hundreds of thousands of visitors from around the world collectively make tens of thousands of edits and create thousands of new articles to augment the knowledge held by the Wikipedia encyclopedia. […] What is contributed is more important than the expertise or qualifications of the contributor. What will remain depends upon whether it fits within Wikipedia's policies, including being verifiable against a published reliable source, thereby excluding editors' opinions and beliefs and unreviewed research, and whether the content is free of copyright restrictions and contentious material about living people." (http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:About; lesedato 23.01.13)

"*Wikipedia* er et nettleksikon, laget på dugnad. Hvem som helst kan skrive nye artikler eller endre de som allerede står der, med unntak av noen få særlig omstridte oppslagsord. Leksikonet ble startet i 2001 av Jimmy Wales og Larry Sanger. Ved å la folk som ikke er eksperter få skrive artiklene, sto *Wikipedia* for noe helt nytt, men dette medførte kraftig kritikk og mange advarsler mot å stole på det som står der. Robert McHenry, tidligere redaktør for *Encyclopedia Britannica*, sammenlignet en *Wikipedia*-leser med en besøkende til et offentlig toalett: "Det kan være åpenbart møkkete, så han vet han må være veldig forsiktig, eller det kan se ganske rent ut, så han kan føle en falsk trygghet. Hva han med sikkerhet ikke vet, er hvem som har brukt fasilitetene før ham." Systematiske undersøkelser av utvalgte fagområder har imidlertid vist at *Wikipedia* er nokså pålitelig, men kvaliteten på artiklene er ujevn. Mange artikler er svært lange og gode, særlig de om populærkultur og datateknologi, mens andre bærer preg av å være korte utkast." (Øivind Berg i Berg m.fl. i 2012 s. 268)

"*Wikipedia* på engelsk pålegger alle bidragsytere å følge tre prinsipper: Nøytral synsvinkel, etterprøvbarhet og ingen original forskning. Alle opplysninger skal kunne føres tilbake til en publisert, pålitelig kilde, og når det er uenighet om et emne skal

man presentere ulike syn, snarere enn å kjempe for sitt eget. I tillegg overvåkes *Wikipedia* hele tiden av små dataprogrammer, kalt "bots", som oppdager og fjerner vandalisme og reklame, sjekker for brudd på opphavsrett, retter opp lenker, og genererer førstesiden. Mer avanserte "bots" henter automatisk opplysninger fra offentlige kilder og legger dem til artikler, for eksempel folkeregisterdata om amerikanske byer. Utgaver av *Wikipedia* på språk som har få artikler, bruker bots til å sette inn lenker til den engelske utgaven. I den engelske *Wikipedia* er 21 % av alle endringer automatiske, mens i utgaven på det indiske språket bishnupriya manipuri er 97 % av endringene automatiske." (Øivind Berg i Berg m.fl. i 2012 s. 268)

I *Wikipedia* "er ikke artiklene signert; de er skrevet av frivillige som kan være anonyme (med pseudonym). Alle med internettilgang kan skrive og redigere *Wikipedia*-artikler uten å måtte signere med eget navn. *Wikipedia* skrives og redigeres med andre ord av sine egne lesere, og det er deres årvåkenhet og kunnskap som kontrollerer om det er feil i innholdet, og sørger for at feilaktige artikler eventuelt blir rettet opp. Slik etterstreber *Wikipedia* et demokratisk prinsipp i sin struktur, i likhet med andre sosiale medier. Arbeidet med å velge ut og presentere kunnskap foregår gjennom åpne valg blant medlemmer i stedet for ved bruk av formelt eller institusjonelt anerkjent ekspertise, som vi kjenner fra leksika. Utvelgelsen av kunnskap er overlatt til det frivillige initiativ, uten noen sentral kontroll, og er dermed flat i sin struktur, grenseløs og stadig voksende. Dette betyr også at koordinerte og organiserte aksjoner for å fremme bestemte synspunkter gjennom systematisk å "korrigere" bestemte fakta og bidra med egenproduserte tekster som støtter disse synspunktene, kan føre frem. Muligheten for at det som står i uredigerte leksika på nettet – som *Wikipedia* – kan være systematisk feilaktig har blitt trukket frem og diskutert i etterkant av terroraksjonen den 22. juli 2011: Høyreekstreme miljøer har fortalt at de bruker uredigerte media til å formidle sitt syn på verden og vår historie." (Tone Bratteteig og Anne B. Maurseth i Berg m.fl. i 2012 s. 26)

"[M]ange problemstillinger fra papirleksikonets verden er like aktuelle i det digitale:
- Orden og struktur
- Nyheter og oppdateringer
- Ideologi og definisjonsmakt
- Kunnskap til salgs" (*Bibliotekforum* nr. 1 i 2014 s. 39)

"Ordet "wiki" i navnet Wikipedia kommer fra Hawaii og betyr opprinnelig "fort". Begrepet brukes om nettsider der flere samarbeider om innholdet. Wikimedia Foundation er navnet på stiftelsen som er opprettet for å støtte Wikipedia og andre liknende samarbeidsprosjekter på nett. I 2005 hadde stiftelsen 2 ansatte, i 2011 var de 65. Stifter Jimmy Wales er nå selv bare en vanlig wikipedianer. […] Wikipedia ble

startet av Jimmy Wales […] og Larry Sanger i 2001. I dag er det verdens mest brukte kunnskapsbase." (*Dagbladet* 8. november 2013 s. 64)

"En wiki er betegnelsen på en nettside alle kan redigere, legge til eller fjerne innhold på, med nettopp Wikipedia som fremste eksempel. I den norske Wikipedia-artikkelen om wikier står det blant annet: Et viktig prinsipp er at hvem som helst, når som helst kan redigere sider. Derfor har heller ingen eierskap til sidene. [...] Modellen er mer tradisjonell enn mange tror, og beskrives ofte i den såkalte 90-9-1-teorien: 90 prosent av brukerne er passive forbrukere av informasjon, 9 prosent bidrar sporadisk, mens det er den siste, ene prosenten som i realiteten fyller wikien med innhold og vedlikeholder den." (Jan Omdahl i *Dagbladet* 1. september 2009 s. 57)

"Wikipedia gjør noe viktigere enn å hamre sannheter inn i stein, den innvier brukeren i et gjenstandsfelt, den viser veier videre til autoritative kilder og deres kilder igjen. […] Et moderne leksikon er ikke lenger slutten på en søken, men begynnelsen, ja, bare forberedelsen." (Terje Rasmussen i http://prosa.no/essay/ensyklopediens-nye-veier/; lesedato 21.03.19)

"Wikipedia har 30 millioner artikler på til sammen 287 språk, 4,3 millioner av dem er på engelsk. Norske Wikipedia (bokmål) kan fortelle at bokmålsutgaven har 399 000 artikler, mens nynorskutgaven har mer enn 100 000. […] Wikipedia er symbolet på den nye opplysningstida, slik Diderots franske Encyclopedia var symbolet på den første opplysningstida. Den store drømmen er igjen å samle all menneskelig kunnskap på ett søkbart sted. […] Et hovedproblem er at de aktive bidragsyterne likner for mye på hverandre. Det er anslått at 90 prosent av redaktørene er menn, bare ti prosent er kvinner. Bidragsyternes kompetanse er heller ikke jevnt spredd utover fag og kunnskapsområder. […] I 2007 hadde den engelske versjonen 51 000 aktive bidragsytere. I sommer hadde det tallet sunket til 31 000. Og de som bidrar jobber farlig hardt: En undersøkelse av 5200 bidragsytere fra alle språkversjoner gjort av Wikimedia i 2011 viste at halvparten brukte mer enn en time hver dag. 20 prosent brukte mer enn tre timer hver dag på Wikipedia. Da nærmer man seg en halv stilling, ubetalt. Wikipedia har i imponerende grad klart å holde trollene unna. Selv om leksikonet i prinsippet er åpent slik at alle kan bidra, har man bygget opp et apparat for å holde vandaler, ideologer, kverulanter og sabotører unna. Apparatet er blitt et avansert byråkrati. Noen gis ansvar og mulighet til å røkte artiklene og sjekke kvaliteten i nye bidrag eller redigeringer. Men slik er også terskelen for å bidra blitt høyere. Nybegynnere føler seg ofte ikke helt velkommen." (*Dagbladet* 8. november 2013 s. 64-65)

På Wikipedia "contentious topics are continually re-edited and discussed on open pages attached to specific entries. No articles are ever declared 'finished', but malicious or offensive editing (as well as advertising) is monitored by a team of

volunteer administrators and deleted on a daily basis. Since 2005, following some potentially libellous entries, authors now need to be registered with Wikipedia in order to construct new articles." (Parker, Fournier og Reedy 2007 s. 313)

Wikipedia er en "internasjonal internettbasert ensyklopedi som utgis av den ideelle organisasjonen Wikimedia Foundation. Den er en wiki, som betyr at alle kan redigere innholdet. Wikipedia har over 35 millioner artikler på 287 språk (per mai 2014). 9. mars 2016 har Wikipedia på bokmål og riksmål 434.144 og Wikipedia på nynorsk over 125.000 artikler." (*Klassekampen* 11. mars 2016 s. 25)

I 2012 ble det hver måned foretatt ca. 800.000 endringer i det franskspråklige Wikipedia (Rémi Mathis i https://journals.openedition.org/rbnu/2719; lesedato 28.12.22).

"Det meget prestisjetunge vitenskapelige tidsskriftet Nature publiserer noen av verdens viktigste forskningsresultater. Alt som publiserer kontrolleres av dyktige eksperter. Nå har tidsskriftet gjort den første vitenskapelige sammenligningen av kvaliteten på Wikipedia og Encyclopedia Britannica. Tidsskriftets mange eksperter har kontrollert 42 ulike artikler. [...] Både Britannica og Wikipedia ble avslørt med fire alvorlige feil (inkludert misoppfattelser av viktige konsepter). Ekspertene fikk ikke vite hvilken av de to leksikon-redaksjonene som hadde skrevet artiklene. Wikipedia er gratis og skrives av frivillige. Fageksperter og amatører redigerer artiklene sammen. Britannica har en tradisjonell, betalt redaksjon og tar betalt for sitt innhold. Blant mindre feil var det noen flere hos Wikipedia – 162 mot 123 i Britannica. Forskjellen karakteriseres av Nature som "ikke spesielt stor". Dermed er dugnadsleksikonet nesten på nivå med den meget prestisjetunge konkurrenten. Undersøkelsen viste også at Wikipedia allerede er i ganske flittig bruk som vitenskapelig kilde: 17 prosent av Natures eksperter bruker Wikipedia ukentlig i sitt arbeid." (*Aftenposten* 16. desember 2005 s. 7)

I Wikipedia er det mulig å se hvilke endringer som er foretatt: "Ved å klikke på fanen "Vis historikk" i hver enkelt artikkel, kan man se alle endringene som er blitt gjort. Endringene på Wikipedia overvåkes av et hierarki med frivillige. Øverst er en håndfull byråkrater, så noen titalls administratorer, så et par hundre patruljører. Disse har stor innflytelse over hvilken informasjon som får stå på Wikipedia – og hva som slettes. Ved konflikt om innholdet får enkelte Wikipedia-artikler […] en hengelås øverst i høyre hjørne. Da begrenses redigeringsmulighetene." (*Morgenbladet* 15.–21. juni 2018 s. 18)

Kriger og politiske stridsspørsmål kan føre til mange endringer i Wikipedia-artikler, men ifølge en hyppig bidragsyter til leksikonet er slike temaer "ingenting mot beskrivelser av hunderaser. Da går folk bananas. Det som har skapt størst engasjement

i min tid, har vært hvorvidt det skal hete "Karibien" eller "Karibia"." (Ulf Larsen i https://www.morgenbladet.no/aktuelt/2024/05/16/hunderaser-ikke-ukraina-og-israel-skaper-redigeringskamp-pa-wikipedia/; lesedato 04.06.24)

"I dag har Wikipedia mer enn 365 millioner lesere av versjoner på 262 språk og er verdens åttende mest besøkte nettsted. Flere av versjonene har over en million artikler. […] Nå har ikke alltid flertallet rett, men midt på dagen mottar Wikipedia 60.000 sideforespørsler per sekund. […] Samarbeid er inngått med andre kunnskapsverk eller spesialistmiljøer som påtar seg kuratorjobber for nye artikler på Wikipedia. […] De første årene eksploderte både skriving av artikler og bruk. Etter fem år var en million artikler i den engelske versjonen lagt ut og et drøyt år senere var enda en million passert. Etter tre-fire år flatet veksten i nye artikler en anelse ut. En grunn til dette er at jo flere ord som er lagt inn, desto smalere og mer spesialiserte ord gjenstår. Obama og Beatles er behørig omtalt og man må bevege seg et stykke inn i sitt eget fag for å hente fram nye begreper verd en omtale. Dessuten hadde leksikonet ennå ikke rukket å bli globalt. En femtedel av alle stedbaserte temaer var knyttet til USA, og det er skrevet nesten like mye om Antarktis som om hele Afrika. En annen grunn til en midlertidig pause i veksten følger av hva sosiologene kjenner som "oligarkiets jernlov", tendensen til at det utvikler seg mektige eliter og konsentrasjon av makt i masseorganisasjoner. Fram til 2006 var det en liten andel av redigererne som sto for det klart meste av redigeringen av Wikipedia. Ifølge en undersøkelse utført av lederen, Jimmy Wales, sto under én prosent for halvparten av alle redigeringene på den engelske versjonen. De siste fem årene har igjen aktiviteten skutt i været. Eliten dominerer ikke så sterkt og andelen av de som redigerer en nokså moderat mengde artikler har vokst svært. […] Undersøkelser viser at åtti prosent av de som bruker Wikipedia ikke har redigert noe, men er interessert i å gjøre det. Transaksjonskostnadene med å bidra er lave, men kan bli lavere. Som betyr at potensialet for ytterligere vekst er stort." (Terje Rasmussen i http://prosa.no/essay/ensyklopediens-nye-veier/; lesedato 21.03.19)

Produksjon og vedlikehold av Wikipedia-artikler "er i stor grad automatisert og gjør det mulig for uerfarne brukere å ta del, uten at leksikonet bryter sammen. Noe av det viktigste er programvare-roboter – bots – som kan redigere og samprodusere tekster i stort omfang ved å sammenstille informasjon fra ulike databaser. Artiklene om byer i USA er i det alt vesentlige satt sammen av data fra CIA World Factbook og US census, og det er bots som har gjort det meste av jobben. Bots står for en femdel av alle redigeringer på wikipediaene. I tillegg identifiserer de vandalisme, avklarer opphavsrettslige bindinger og mye mer. […] Google liker Wikipedia, det ser man ikke bare på bidragene som kommer fra Google (to millioner pund i fjor) men først og framst på hvor høyt wikipediasidene når på Googlesøk i forhold til andre søkemotorer. Det gir søkerne mer valuta for den tiden de bruker på Google, som igjen gjør det lettere å akseptere de betalte søkeordene." (Terje Rasmussen i http://prosa.no/essay/ensyklopediens-nye-veier/; lesedato 21.03.19)

“Hvordan er så situasjonen for norske Wikipedia? Wikipedia er en åpen organisasjon, og mye statistikk er tilgjengelig på nett. I perioden mars til september i år kom det i gjennomsnitt 75 nye bidragsytere til i måneden. I samme periode i 2009 var gjennomsnittet det dobbelte, 152. Det var i halvåret april til september i år 460 bidragsytere som redigerte i fem eller flere artikler. I de tilgjengelige månedene i 2009 var antallet 647. Statistikkene viser en nedgang, men kanskje ikke selv like sterk som for engelske Wikipedia. Alle de femti flittigste bidragsyterne har vært med siden minst oktober 2008. Bare åtte av de hundre flittigste har ikke levert nye bidrag i løpet av det siste året. De flittigste holder stand. Rekrutteringen er utfordringen.” (*Dagbladet* 8. november 2013 s. 65)

“Faktisk er kunstig intelligens nå så utbredt at det på internett er vanskelig å vite når man har med et menneske å gjøre, og når man er konfrontert med et dataprogram, en såkalt *bot*, som er forkortelse for robot og uttales *bått*. […] 22 av de 30 mest aktive Wikipedia-redaktørene er bot-er. Dette skaper nye sosial-politiske utfordringer, som erfart i 2006 – da en slik bot stilte til valg som deltaker i Wikipedias meglingskomité med følgende begrunnelse: “Jeg uttrykker alltid et nøytralt synspunkt ved alle avgjørelser jeg tar ettersom jeg ikke har noen intelligens, jeg er bare linjer med kode. Jeg blir heller aldri trett, jeg jobber 24 timer i døgnet, 7 dager i uken. Jeg tror jeg har gjort flere endringer enn noen annen konto på denne Wikien.” ” (*Morgenbladet* 22.–28. juni 2012 s. 19)

“Det er et problem at det er så få kvinner som bidrar. Wikipedia ønsker å være et oppslagsverk som reflekterer befolkningens kunnskap, og uten kvinner er det en vesentlig del av kunnskapen som forsvinner. Det handler ikke bare om å skrive saker ut fra kvinners perspektiv, men også hva man velger å skrive om. […] Vi ser at ting som tradisjonelt er blitt ansett som kvinnekunnskap, som eksempelvis håndarbeid og husarbeid, skrives lite om. Kvinne-relaterte sykdommer og reproduktiv helse er også dårlig representert. Et godt eksempel er Wikipedia-artikkelen om brystkreft. Store deler av artikkelen handler om brystkreft hos menn […] I og med at nærmere 90 prosent av bidragsyterne på Wikipedia er menn, er det tydelig at menn ikke bare skriver om smale emner. Menn står bak størsteparten av innholdet på Wikipedia, og det meste er veldig bra. Men på verdensbasis ser vi at tekniske duppeditter og smale emner, det en kanskje kan kalle for nerdestoff, er overrepresentert. Det finnes veldig mange artikler om ulike Linux-versjoner, for eksempel. Og det er tre ganger flere biografier om menn enn om kvinner. Det er alvorlig, for det gir signaler om at kvinner ikke er like verdt å legge merke til som menn. Man kan legge til: Det er én eneste artikkel om alle de seks sesongene av såpeserien “Sex og singelliv”. Det er 43 artikler om bilserien “Top Gear”.” (Åsa Paaske Gulbrandsen m.fl. i *Klassekampen* 11. mars 2016 s. 24-25)

“Bruker Wikipedia for å bli kjendis [...] Norges største leksikon er brukergenerert og åpent for alle. Det byr på utfordringer for dem som skal kontrollere hva som står der. [...] - Det er mange som skriver en artikkel om seg selv, men det er ikke sikkert vi lar den bli. Hvis det er en kjent person og kildene er korrekte er det greit, men det er som regel mindre kjente personer som ønsker å bli kjente som gjør det, sier Jarle Vines, leder for Wikimedia Norge, støttestiftelsen til Wikipedia Norge. [...] For at noe skal få en artikkel på Wikipedia skal det ha en viss notabilitet, en allmenn interesse. Har det ikke det blir det fjernet, sier Vines. [...] Prinsippet virker også motsatt vei. Har noe en allmenn interesse skal det skrives om det på Wikipedia, uavhengig om den/de artikkelen handler om ønsker det. Ifølge Vines er det mange som kontakter Wikipedia for å få slette artikkelen om seg selv, men det er det ikke gitt at de får. [...] Det hender ofte at det skrives usannheter om kjente personer. Det skrives for eksempel jevnlig at kjente politikere er pedofile eller har begått ulike kriminelle handlinger, sier Vines. [...] Hvis noen sprer uriktig eller usaklig informasjon to-tre ganger, blir IP-adressen deres blokkert [...] Ifølge Jarle Vines er det å fjerne sladder og forsøk på morsomheter som tar mest tid, men Wikipedia misbrukes også på mer alvorlige måter. Når en kjent person dør, blir det som regel lagt ut på Wikipedia lenge før det er bekreftet av mediene, og noen ganger også før politiet vet det. [...] Når det kommer en slik hendelsesnyhet, blir den slettet med en gang hvis det ikke er en kilde på den” (https://www.nrk.no/rogaland/wikipedia-brukes-som-_dovegg_-1.8044141; lesedato 15.04.20).

“On Sen. [senator] John McCain’s Wikipedia entry, the argument has been over whether he is a conservative, moderate or liberal Republican. A heated exchange on former senator John Edwards’s page has centered on deleting any reference to his $400 haircuts. […] On Wikipedia.org, the write-it-yourself encyclopedia, everyone can be an editor, and every day thousands of them are engaging in fierce battles over the life stories of the 2008 presidential candidates [i USA]. Many of those battles, so far, are over relatively small biographical details, but the stakes are high: Wikipedia is one of the 10 most visited Web sites, drawing 6 billion page views a month, according to the Web rating service Alexa. Type a candidate’s name into Google, and among the first results is a Wikipedia page, making those entries arguably as important as any ad in defining a candidate. Already, the presidential entries are being edited, dissected and debated countless times each day. On the campaign trail, the candidates’ positions on Iraq, illegal immigration and health care garner the most attention. […] it’s hard to find a more up-to-date, detailed, thorough article on Obama than Wikipedia’s. As of Friday, Obama’s article – more than 22 pages long, with 15 sections covering his personal and professional life – had a reference list of 167 sources. […] Experts have tried to determine how reliable the information on Wikipedia is. It’s difficult to know, for example, whether campaign staffers are editing articles about their candidates. But that kind of embarrassing revelation is what Virgil Griffith had in mind when he

released the free WikiScanner last month. Griffith, a visiting researcher at the Santa Fe Institute in New Mexico and a "disruptive technologist," has caused public relations disasters for corporations and federal agencies. WikiScanner traces the millions of changes back to the editor's network." (http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/09/16/AR2007091601699_pf.html; lesedato 21.07.17)

"- Du har tre typer av dem som skriver om seg selv på Wikipedia, sier Morten Olsen Haugen. Han er Wikipedia-administrator på fritiden, og jobber til daglig som bibliotekar og barnebokanmelder i Aftenposten. - De helt åpenbart skamløse, begynner han. De som uten blygsel skjønnmaler seg selv, enten anonymt, med pseudonym eller med gjenkjennelig navn. - Som Jørn Lier Horst. Over flere år forsøkte noen, først anonymt, så med brukernavnet "Jlhorst", å skrive inn at han "anses som en av Norges fremste kriminalforfattere". Wikipedia blir hyppig sitert, og Haugen synes det blir problematisk når slik skjønnmaling forplanter seg videre. Både NRK og Østlandsposten brukte denne formuleringen i etterkant. - Jeg husker jeg var litt stolt av det utsagnet, men fikk påpekt at det ikke hørte hjemme i en leksikonartikkel, og er enig i det, skriver Jørn Lier Horst i en e-post. Han legger til at motivet hans var å ajourføre informasjonen om seg selv, og at han redigerte artikkelen da han fikk en henvendelse fra elever som skrev særoppgave og ikke fant oppdaterte opplysninger om ham. Horst sier at blant annet Bokhandlerforeningen brukte formuleringen ved tildelingen av Bokhandlerprisen i 2011, og at han refererte til dette på Wikipedia. […] Så har du dem i gråsonen, fortsetter Haugen, der bidragene balanserer mellom å være opplysninger og egenvurderinger. […] Haugen kommer på en siste type bidragsyter som stort sett skriver om seg selv. - Den vanlige forskningsforfengeligheten. Mer presist forskere som oppdaterer Wikipedia nærmest som en cv, og fyller artikkelen om seg selv med egne publikasjoner og skriver setninger som at "et hovedtema i forskningen er sånn og sånn"." (*Morgenbladet* 15.–21. juni 2018 s. 18)

"En "redigeringskrig" var i emning. Ifølge Wikipedia oppstår dette "når to bidragsytere er uenige om en sides innhold og gang på gang skriver over hverandres bidrag"." (*Morgenbladet* 15.–21. juni 2018 s. 17)

"Russland truer [truet i 2015] med Wikipedia-blokade [...] Russiske myndigheter vil blokkere tilgangen til Wikipedia i hele landet dersom ikke redaktørene gir etter og fjerner en artikkel om cannabis. [...] Den omstridte artikkelen omhandler charas, en indisk avart av hasj. En domstol i Astrakhan-regionen fastslo tidligere i sommer at artikkelen bryter russisk lov ved å gå i detalj om fremstillingen av ulovlige narkotiske stoffer." (https://www.nrk.no/kultur/russland-truer-med-wikipedia-blokade-1.12511144; lesedato 15.04.20)

"Lars Jynge Alvik er Nasjonalbibliotekets første "huswikipedianer". Han skal hjelpe de ansatte med å formidle sin kunnskap i nettleksikonet, og gjøre det enklere for

Wikipedia-skribenter å bruke bibliotekets ressurser." (*Morgenbladet* 29. august–4. september 2014 s. 45)

"En amerikansk kunstner trykker opp – og stiller ut – bok på bok med nettleksikonet Wikipedia. […] - Jeg er interessert i hvordan mennesket defineres av informasjon, sier Michael Mandiberg, amerikansk kunstner og førsteamanuensis i mediekultur på City-universitetet i New York. Forrige uke åpnet han en utstilling på galleriet Denny i New York, og der stiller han ut hvite bøker fylt med artikler fra nettleksikonet Wikipedia. Mandiberg vil samle hele Wikipedia i bokform, i totalt 7473 bind på 700 sider, som hver kan kjøpes for 80 dollar. Et av Mandibergs mål er å gjøre et poeng ut av det umenneskelige ved *big data*. - Wikipedias database er så stor at vi bare så vidt kan skjønne den." (*Morgenbladet* 3.–9. juli 2015 s. 40) "Some people might call it a waste of time, others, "a poetic gesture toward the futility of the scale of big data." Either way, it's clear that printing out Wikipedia is hard. The latest person to attempt this feat is Michael Mandiberg, an interdisciplinary artist whose exhibition on the subject – titled From Aaaaa! to ZZZap! – opens at New York's Denny Gallery" […] 106 physical volumes (each containing 700 pages) will be available for visitors to browse and buy. […] he describes the books as a "cognitively useful" unit of measurement that give a sense of scale to something otherwise incomprehensibly large. "We don't need to see the whole thing in order to understand how big it is," Mandiberg told The New York Times. "Even if we just have one bookshelf, our human brains can finish the rest." " (https://www.theverge.com/2015/6/18/8803331/ print-wikipedia-michael-mandiberg; lesedato 06.11.17)

Tidsskriftet *PLOS* (Public Library of Science), som dekker forskning innen bl.a. naturvitenskap og medisin, krevde i 2012 at alle som fikk publisert artikler der lagde et sammendrag som kunne brukes i leksikonet Wikipedia (Rémi Mathis i https://journals. openedition.org/rbnu/2719; lesedato 28.12.22).

"Shanghai-nettstedet Sixth Tone omtaler denne uken "en av de største bløffene i Wikipedias historie": De siste ti årene har én kvinne fylt kinesisk Wikipedia med mengder av oppdiktet informasjon om Russland. Den omfattende historie-forfalskningen ble oppdaget da fantasy-forfatteren Yifan på kinesisk Wikipedia kom over historien om sølvgruven i Kashin, som var utgangspunkt for konflikter mellom storfyrstedømmene i Moskva og Tver i middelalderen. Gjennom over 200 artikler rulles historien om gruven og samfunnet rundt opp, skrevet i en monoton, leksikalsk stil. Problemer er at sølvgruven aldri har eksistert. Kvinnen som skrev artiklene har nå beklaget, og Wikipedia har slettet artiklene." (*Morgenbladet* 1.–7. april 2022 s. 38)

Lord of The Rings Wiki, Harry Potter Wiki, Twilight Saga Wiki, Indiana Jones Wiki, One Piece Wiki, Memory Alpha, Avatar Wiki, Naruto Wiki, Wookieepedia, Final

Fantasy Wiki, Dragon Ball Wiki og WoWWiki er eksempler på digitale leksikon på Verdensveven der artiklene dreier seg om oppdiktete verk, f.eks. personer, teknologier og steder i en bok-, film- eller dataspillserie. Enver kan skrive nye artikler i disse leksikonene, eller utvide eller korrigere allerede eksisterende artikler. Wookieepedia dreier seg om Star Wars-universet, et leksikon som i løpet av kun seks år bestod av over 80.000 artikler (Benoît Berthou i https://journals.openedition.org/strenae/420; lesedato 03.03.25). De fleste slike online-leksikon for fans krever at artiklene skal være nøytrale, balanserte og at informasjonen i dem skal være kontrollerbar (et eksempel: "The ideal Dragon Ball Wiki article is balanced, neutral and encyclopedic, containing notable, verifiable knowledge"). Mange artikler har til å begynne med kun et par setninger eller et avsnitt, men kan etter hvert bli lange, med bidrag av mange personer. I praksis er det ganske stor variasjon i hvordan artiklene skrives, men redaktører kan fjerne feilaktig eller uønsket stoff, f.eks. fanfiksjon (som kan publiseres mange andre steder på nettet). Hver leksikonartikkel har en historikk som det er mulig å se, altså om hvordan artikkelen har utviklet seg og vokst over tid.

Inge Bryhni begynte i 1985 å lage "et geologisk leksikon som 'hjemmearbeide' på privat datamaskin. Noen av artiklene eller deler av dem ble benyttet i Damms (Hjemmets) Store Leksikon, og senere i Store Norske Leksikon. I 1987 ble det ved hjelp av HMH-data satt opp en eldre, brukt datamaskin med et petroleumsleksikon i Geologisk museum, der publikum kunne taste inn f. eks. navn på oljefelt, få leksikalske opplysninger om det og se lokaliseringen ved lysende lamper på et kartpanel ved siden av. Like før nyttår 1988 ble det, ved hjelp av særlig dataprogram utarbeidet for formålet av HMH-Data, satt i gang et generelt Geologisk leksikon, som ved utgangen av året hadde 2091 oppslagsord og i 1990 ca. 4000 oppslagsord. Systemet virker slik at publikum i museet kan få informasjon fra en datamaskin om mineraler, bergarter, petroleumsfelter og generelle geologiske fenomener. I 1992 tok Norsk Geologiråd initiativ til en faglig Geologisk ordbok, som utarbeides sammen med Ellen Sigmond og tar sikte på kortere forklaringer av de geologiske betegnelsene. Geologisk leksikon ble lagt ut på internett i januar 1996 […] Antall oppslagsord er nå (april 1999) øket til mer enn 9300, og leksikonet er stadig under revisjon og utvidelse. Et forbedret søkesystem ble utarbeidet og satt i drift av Haakon Bryhni i april 1999 og vil bli supplert med fotografier lagt inn av Tore Bryhni." (http://www.nhm.uio.no/fakta/geologi/geoleksi/om.html; lesedato 12.04.13)

"The Oxford English Dictionary [...] ble skapt på en måte som minner mye om Wikipedia. For å finne etymologi og bruksområder for hvert eneste oppslagsord, brukte man en hær av frivillige som leste gamle bøker og tidsskrifter og rapporterte tilbake på papirlapper – *stubs* – det de hadde funnet. Etter hvert som dette arbeidet var gjort, ble det mindre bruk for de frivillige. Mesteparten ble gjort fra den sentrale administrasjonen." (*Morgenbladet* 26. mars–8. april 2010 s. 25)

"Speiderhistorisk leksikon er startet for å ha et sentralt sted å samle ulike biter av norsk speiderhistorie. Leksikonet er startet av Speidermuseet i anledning 100-årsjubileet for Speiding i Norge i 2011. Leksikonet er bygget opp med wiki-teknologi og skal inneholde artikler om norsk speiding. Norsk speidermuseum er vert for leksikonet. Alle som registrerer seg som brukere kan være med å legge inn eller redigere leksikonet." (http://leksikon.speidermuseet.no/wiki/Hovedside; lesedato 23.01.13)

"Encyclopedia of life, som du finner på http://eol.org/, er et dugnadsprosjekt i beste Wikipedia-ånd. De har som mål å gi global tilgang til alt liv på Jorden, og de har passert en million sider med god margin. Alle kan bidra. Det er mulig å velge seg et svært begrenset tema. Det finnes for eksempel samlinger som krypdyr i dammer i Nord-Florida eller fugler på Madagaskar." (e-postlista biblioteknorge@nb.no, 02.08.12)

"- Det tradisjonelle leksikonet skal være saklig, korrekt og etterprøvbart. *Cappelens Forslags Konversasjonsleksikon* er ikke noe av dette, sier Pil Cappelen Smith […] - Boken presenterer artikkelforfatternes subjektive versjoner av ordene. En ny innfallsvinkel til et tema, eller en presist planlagt løgn, blir viktigere enn å repetere kjensgjerninger, sier Smith. Gert Nygårdshaug bidrar med rundt 30 ord – alt fra *Akhnaton* til *Årsmøte* [...] Kjersti Skomsvold skriver om *Morkake*, *Overmadrass* og *Psykopat*, mens de fem definisjonene til Selma Lønning Aarø alle henviser til *Maskulinisme*. […] Før gikk man til leksikonet for å finne fakta; det inneholdt endelige, entydige svar. Ferdig snakket. *Cappelens Forslags Konversasjonsleksikon* inneholder ikke absolutte svar. Tvert imot er det en stor samling mer eller mindre vanvittige påstander. Hva som er saklig og korrekt er uansett i konstant endring." (*Morgenbladet* 9.–15. mai 2014 s. 38)

"Tidligere visste forlaget svært lite om hvordan oppslagsverkene de ga ut, ble brukt. Du kunne slå opp i *Store norske leksikon* uten at noen i Kunnskapsforlaget fikk vite hva du leste om. Etter at oppslagsverkene gikk fra å være bøker til å bli nettsider, er ikke leksikonbruken din hemmelig lenger. Hvilke artikler er de mest leste? Hvilke artikler blir aldri lest? Teknologien gir oss detaljert informasjon. Vi ser leserne våre på storskjerm på kontoret. "Nå er det 16 stykker som leser om samer!" roper kollegaen min. "Kan noen sjekke om den ser bra ut?" Ved å studere søkeordene får vi vite mye om hva slags språk folk bruker, og hva de leter etter. Er det "sola" eller "solen" som får flest treff? Hvordan sørger vi for at artikkelen "sydpolen" kommer opp når 20 prosent søkte på "sørpolen"? Vi må gå bort fra leksikontradisjonen om å ha fullstendige navn som overskrift. Ingen søker etter "Robert Allen Zimmerman". De skriver "Bob Dylan". Informasjonen om hvordan leserne bruker oppslagsverket,

påvirker også redaksjonens prioriteringer. Det er 10 000 som leser artikkelen "jødedom" hver måned. Da må vi bruke mer tid på den enn på "agurkbladlus", som hadde ti besøkende i 2012." (leksikonredaktør Ida Jackson i *Språknytt* nr. 1 i 2013 s. 19)

"Store norske leksikon var opprinnelig leksikonet til Kunnskapsforlaget, eid av Aschehoug og Gyldendal i fellesskap. Siste papirutgave kom i 16 bind og kostet 12 900 kroner." (*Dagbladet* 8. november 2013 s. 65) "Store Norske Leksikon er et resultat av at Aschehoug og Gyldendal slo sammen sine leksikon-satsinger i 1978. […] Etter at den siste papirutgaven kom, i 2005, har leksikonet vært i en svært usikker situasjon. […] På nett er leksikonet en kjempesuksess, med over 100 000 lesere pr. dag, forteller [redaksjonsmedlem Anne Marit] Godal. - Nå har vi like mange lesere i timen som den siste papirutgaven hadde i samlet salg. Nordmenn har åpenbart lyst til å lese tekster med kvalitetssikret innhold" (*Aftenposten* 16. mai 2013 s. 14).

"I motsetning til Wikipedia, hvor alt skrives av frivillige, er temaene og bidragsyterne til SNL [Store Norske Leksikon] nøye utvalgt. I 2011 hadde de 200 fagansvarlige, nå har de over 450. De ansvarlige styrer hva som skal skrives, basert på hva de anser som sentralt i sine fag, samt hvilke temaer SNLs redaksjon opplever at leserne søker seg til. […] SNL har i realiteten svært lite trafikk. Seks millioner sidevisninger i måneden kan høres mye ut, men nordmenn klikker 150-200 millioner ganger på Wikipedia per måned. […] Wikipedias største problem er lite mangfold blant bidragsyterne, mener nettleksikonets grunnlegger Jimmy Wales. Han sier de er avhengig av å tiltrekke seg nye grupper for å fortsette fremgangen, og for fortsatt å være relevant. Den norske versjonen, med bokmål, nynorsk og samisk, har hatt nesten 90 000 bidragsytere siden oppstarten i 2001. Antallet nye bidragsytere har i 2013 vært det laveste siden 2006. Antall aktive og svært aktive brukere har gradvis gått nedover de siste tre-fire årene. […] folks viktigste interesser allerede er dekket, og at behovet for bidrag derfor er mindre. […] Hvis du har prøvd å endre noe [på Wikipedia], så har du kanskje opplevd at forslaget aldri godkjennes. Seks til åtte "byråkrater", 56 administratorer og 200 patruljører fungerer som et filter mellom bidragsytere og alle leserne. […] artikkelen om vestlandskunstneren Stian Heimlund Skjæveland. På artikkelens diskusjonsside er det hundretusenvis av ord om Skjævelands anseelse, biografi og utstillinger. Var artikkelen partisk eller leksikalsk? Diskusjonen varte i over fem år. Nå er artikkelen fem setninger lang. - Det noen kaller forkalkning, vil kanskje andre kalle modenhet. Wikipedias mål er ikke å ha så mange bidragsytere som mulig, men å være det beste leksikonet, skriver Wikipedia-grunnlegger Jimmy Wales […] Når SNL vil ha frem det såkalt gjeldende synet, forsvinner alt som er kontroversielt. Da blir leksikonet et tannløst drømmebilde og ganske sterilt. Oljeartiklene bærer preg av dette, de er skrevet av Norsk oljemuseum, som bransjen sponser, og i deres artikler finnes det ikke snev av korrupsjon, oljesand, forurensning eller nordsjødykkere. Det er et harmonisk

glansbilde hvor ingen kritiske blikk slipper til." (*Morgenbladet* 13.–19. desember 2013 s. 22-24)

Forretningsmannen og den høyreorienterte politikeren (i USA) Elon Musk lanserte i 2025 et nytt nettleksikon: " "Grokipedia" skal være en konkurrent til det angivelig venstrevridde Wikipedia, kunngjør Elon Musk. Innholdet er generert av kunstig intelligens. Musk-selskapet xAI lanserte Grokipedia mandag i versjon 0.l. Navnet er basert på den store språkmodellen (LLM) Grok, som er tilgjengelig for brukere på X, tidligere Twitter. Med om lag 885.000 artikler er det fortsatt langt opp til engelskspråklige Wikipedias 7 millioner, men Musk hevder siden allerede er bedre enn Wikipedia. […] Musk har stadig vekk kritisert Wikipedia, som han i 2024 hevdet var "kontrollert av ytre venstre-aktivister". Han har bedt folk slutte å donere til plattformen. Innholdet på Grokipedia skal genereres av Grok og annen kunstig intelligens." (*VG* 29. oktober 2025 s. 13)

Den Store Danske Encyklopædi (1994-2006) er "the last major printed encyclopedia in Denmark; and finally, its digital successor, *The Great Danish* (*Den Store Danske*), an online encyclopedia that replaced *The Great Danish Encyclopedia* in 2006. The platform was first behind a paywall but has, since 2009, become free and open to everyone" (Simonsen 2022). "The publication of *The Great Danish Encyclopedia* was intended to take 10 years, and the editors managed to meet the deadline. In 2001, volume 20, *Vandrebog – Åver*, was published, and over the following years, Gyldendal published several supplementary volumes. In 2006, 35,000 copies of the work had been sold, and the buyer of the complete set of 24 volumes could frolic through the 13,000 pages, 115,000 entries, and 20,000 illustrations on every topic under the sun. [...] The technical preconditions for encyclopedias changed fundamentally at the same time as *The Great Danish Encyclopedia* was being produced. When the project was launched, neither digitization nor the internet was part of everyday life for most people, but by the beginning of the new millennium, when the encyclopedia was completed, both were permanent fixtures in the publishing industry and the wider culture alike. [...] Three years after the publication of the last volume, Gyldendal put the printed encyclopedia on CD-ROM. [...] Later a DVD was launched, but both media turned out to be transitional, and they were quickly overtaken and subsumed by the internet. Gyldendal therefore took the project online in 2006, launching a subscription-based online edition of *The Great Danish Encyclopedia*. Three years later, in 2009, it was made free for everyone, and the title was abbreviated to *The Great Danish*." (Simonsen 2022)

Det tyske leksikonet Brockhaus har blitt utgitt i 30 bind (som krever 1,7 meter hylleplass og veier 70 kilo). Det har blitt gitt ut 21 forskjellige utgaver av leksikonet, fokusert på kunst, musikk osv. "Det tradisjonsrike tyske leksikonet Brockhaus har

trykket sine siste omfangsrike bøker. Fra 15. april [2008] kommer leksikonet gratis på Internett. [...] Brockhaus har vært et populært verk i mange velmøblerte tyske hjem og har i 200 år bidratt til å spre kunnskap og kultur til mange generasjoner tyskere. Nå tar Internett over. - Det er en tragedie. Brockhaus er en institusjon i Tyskland. Det å skulle slå opp på Internett og bla seg gjennom papirkopier som er skrevet ut, blir ikke det samme, sier Walter Völkel. Han driver antikvariatet Bücherkeller i bydelen Schöneberg i Berlin. Fra tid til annen har han et Brockhaus-leksikon til salgs. For tiden er det en utgave fra 1937 som er til salgs, med gotisk skrift, men som alle bøker på den tid preget av nasjonalsosialistisk tankegods. - Det er jo noen som har spesiell interesse for bøker fra nazitiden, sier han. Men selv 1937-utgaven fremstår som moderne, blant annet med figurer som kan brettes ut for å studere menneskets anatomi. [...] - Særlig de siste to årene har vi måttet erkjenne at folk søker kunnskap på Internett. Tiden hvor folk kjøper et leksikon på halvannen meter, ser ut til å være forbi, sier Klaus Holoch i Brockhaus. Forlaget frykter ikke konkurransen fra Wikipedia og andre nettsteder og mener at deres informasjon vil være mer korrekt, kvalitetssikret og sikret mot manipulasjon. [...] 50 ansatte mister jobben, endringen betraktes i Tyskland som det tydeligste eksemplet på hvordan en gammel, tradisjonell virksomhet må gi opp og tilpasse seg Internett." (*Aftenposten* 22. februar 2008 s. 8)

"I 1936 er paabegyndt en nazistisk præget Udgave [av Brockhaus], hvoraf 9 Bind var kommet indtil 1942 (til *Soxhlet*). Den 6 ½ Spalte lange Artikel om Hitler (hvortil kommer 13 Illustrationer) ender med en entusiastisk Hyldest, spækket med Goebbels-Citater. Churchill bliver i Politik ikke "taget alvorlig" og hans Tyskfjendtlighed fremhæves." (Nicolet 1946 s. 66)

"I Italien, der i det 19. Aarhundrede kan opvise et Konversationslexikon som *Nuova Enciclopedia popolare* (24 Bind, Torino 1856-66), paabegyndtes i 1929 efter Befaling af MUSSOLINI og med ham selv som Bidragyder (*Fascismo*, *dottrina*), det stort anlagte *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, der i 1938 var afsluttet med 35 Bind og 1 Bind *Indici*, hvortil føjedes et Bind *Appendici*. Dette Opslagsværk skulde selvfølgelig ved Lejlighed støtte den fascistiske Revolution." (Nicolet 1946 s. 77-78)

"Metapedia is an electronic encyclopedia which contains far-right, white nationalist, white supremacist, white separatist, antisemitic, Holocaust denial and neo-Nazi points of view. The site describes itself as focusing on European culture, art, science, philosophy and politics. It was officially launched on 26 October 2006 with the Swedish-language edition. The English section was launched on 28 April 2007. The Hungarian version has the most articles: 144,189 as of 27 September 2013. […] The Swedish Metapedia was founded in 2006 by Anders Lagerström, a neo-Nazi publisher from Linköping, Sweden." (https://en.wikipedia.org/wiki/Metapedia; lesedato 04.08. 17)

Warren E. Preece var "a former editor of The Encyclopaedia Britannica who in the early 1970s shepherded it through its first major redesign in decades [...] Published in 1974, the 15th edition – also known as Britannica 3 – split the encyclopedia into three parts. The first part, the Propaedia (from the Greek for "before learning"), was a one-volume outline that served as a guide to the rest of the encyclopedia. The Propaedia's articles were arranged not alphabetically but rather by subject: the earth, human life, human society, art, technology, religion and so on. The second part, the Micropaedia ("little learning"), comprising 10 volumes, was designed for quick reference, offering short alphabetical articles of no more than 750 words each. The third, the Macropaedia ("great learning"), spanned 19 volumes and contained more than 4,000 articles, also arranged alphabetically, which explored subjects in depth. Among them were accounting, adhesives (including a subsection on the history of cement) and Zoroastrianism. The 15th edition, which cost more than $32 million to produce, represented the culmination of nearly two decades of work. At 30 volumes and 43 million words, it outdid the 14th edition, published in 1929, by six volumes and six million words. (First published in Edinburgh from 1768 to 1771, The Encyclopaedia Britannica has been American-owned since 1901.) [...] a staff of 360 in the encyclopedia's office, in Chicago [...] "If a reader wants a detailed description of icebergs, for example, he looks in the Propaedia under Part 2 — the earth; then under Division II — the earth's envelope: its atmosphere and hydrosphere. Next, beneath the listing for 'The distribution of water in the hydrosphere,' he finds the heading 'ice.' Finally he comes to 'icebergs and pack ice,' with a reference to the appropriate section of a lengthy article in Volume 9 of the Macropaedia." Readers with less staying power could simply look up "icebergs" in the Micropaedia." (Margalit Fox i https://www.nytimes.com/2007/04/14/us/14preece.html; lesedato 26.01.21)

Den amerikanske *Esquire*-redaktøren A. J. Jacobs' selvbiografiske bok *The Know-It-All* (2004) handler bl.a. om hans lesing av *Encyclopaedia Britannica* "from A to Z (or, more precisely, from a-ak to zywiec). All forty-four million words of it. The book is many things: First, it's a compendium of the funniest, most fascinating, and most profound facts I uncovered – from the history of canned laughter to Nathaniel Hawthorne's obsessive-compulsive behavior to female spies in the Civil War. Second, it is a search for meaning and wisdom among that ocean of facts." (Jacobs i http://ajjacobs.com/books/the-know-it-all/; lesedato 03.07.15)

"Etter 244 år er det over: Encyclopedia Britannica skal ikke lenger utgis i bokform. 2010-utgaven blir den siste mellom to permer, det vil si 64 permer, for utgaven besto av 32 bind. Encyclopedia Britannicas president Jorge Cauz hevder at leksikonet i fjor ga selskapet bare 15 prosent av inntektene, og selv da mest i form av nettabonnement og app-er. 85 prosent av omsetningen kom fra andre læremidler under Britannica-

paraplyen. Og Encyclopedia Britannia Inc. tror på nettsuksess: Ved å kjøpe opp andre læremidler, som Websters ordbok, har selskapet som helhet hatt 450 millioner brukere i 2011." (*Morgenbladet* 16.–22. mars 2012 s. 42)

"Forrige torsdag ble Lille norske leksikon lansert, et oppslagsverk primært laget for 11-åringer, men også for personer med lese- og skrivevansker og personer med et annet morsmål enn norsk. […] en "mest lest"-stolpe. […] Artiklene om Sokrates og Platon var umiddelbart de to mest leste av LNL-brukerne" (*Morgenbladet* 20.–26. september 2024 s. 28).

"Uncyclopedia is a satirical website that parodies Wikipedia. Its logo, a hollow "puzzle potato", parodies Wikipedia's globe puzzle logo, and it styles itself "the content-free encyclopedia", parodying Wikipedia's slogan of "the free encyclopedia". Founded in 2005 as an English-language wiki, the project spans over 75 languages. The English version has approximately 30,000 pages of content, second only to the Portuguese. Various styles of humour are used as a vehicle for parody, from sophisticated satire to simple sarcasm, along with structured in-jokes and frequent non sequiturs. The site has attracted media attention for its articles on controversial subjects including religion, prominent people, places, politics, and pseudoscience. Many Uncyclopedia articles contain graphics with a link to the corresponding Wikipedia article. A typical caption reads, "For those without comedic tastes, the so-called experts at Wikipedia have an article about (subject in question)." " (https://en.wikipedia.org/wiki/Uncyclopedia; lesedato 17.07.17) Under søkeordet "parody" på dette nettstedet står det bl.a.: "Parody means something that is not the real thing, but a cheap imitation of it designed to make the consumer laugh. Fortunately, this *is* the real thing, and you will never read parody at this trusted reference website. However – […] If you are a fan of Nuclear Holocaust, you might like the article on parity, which is the concept that the United States and the Soviet Union have the same number of nuclear missiles. Oops, it's gone. So are the Soviets. We do have an article on Satire, which is a satire of parody. Go fish!" (http://uncyclopedia.wikia.com/wiki/Parody; lesedato 18.07.17)

Nils Chr. Geelmuydens *Lucifers leksikon* (1995) "er oppbygget som et vanlig leksikon, fra A til Å, med korte definisjoner og tekster om så vel personer som fenomener og gjenstander. […] salget bråstanset på 666 eksemplarer (ifølge forfatteren)" (*Morgenbladet* 10.–16. juni 2011 s. 41).

Verden i dag: En bruksanvisning (2000; redigert av Cathrine Grøndahl, Janike Kampevold Larsen og Tore Renberg) ble til ved at redaksjonen "inviterer en håndfull av landets oppegående skribenter til fest i definisjonens hus. Forfattere, avisfolk, kulturskribenter, noen rikssynsere, en og annen lege, en jurist m.fl. Redaksjonen ba

den enkelte om å definere flere utvalgte ord på sin egen, personlige måte. De inviterte ble bedt om å velge form og stil selv. Ordene kom tilbake, fulldefinerte, med en ny mening og gammel mening, noen morsomme, noen triste, noen korte, og noen lange. Dette "antileksikonet" er resultatet av dette prosjektet. […] Et ord kan brukes på mange måter. Vil du vite hva et ord betyr, har du mange muligheter. Du kan ringe en ekspert, slå opp i en ordbok, lete på nettet, spørre en venn. Eller du kan bla opp i *Verden i dag*. *Verden i dag* er et annerledes leksikon, et leksikon der ikke bare fagkunnskap, men også skribentenes lidenskap og poetiske nerve har skapt innholdet. Redaksjonen inviterte en rekke av landets fremste forfattere, essayister, tenkere, skribenter og fagpersoner til fest i definisjonens hus! En skribent fikk f.eks. ordene "historie", "ungdomsskole" og "spøkelse", mens en annen fikk "taper", "generasjon" og "kjønnssykdom". De inviterte ble bedt om å velge form og stil selv. Resultatet er blitt et leksikon med overraskende, tankevekkende, humoristiske og utfordrende orddefinisjoner som gir leseren nye innfallsvinkler til verden og tilværelsen, og kanskje også til vår egen tid? Verden i dag er et leksikon som inviterer leseren til å hoppe fra "brød" til "vin" og fra "bråvakker" til "kontor", en bok til å bla i, rikt illustrert med fotos, samt tegnede orddefinisjoner av Per Dybvig, Kim Hiorthøy og Karine Haaland." (https://bokelskere.no/bok/verden-i-dag-en-bruksanvisning/173183/; lesedato 03.11.23)

Aschehoug og Gyldendals jenteleksikon (2005) var inspirert av "en fransk leksikonsuksess […] Kunnskapsforlaget [besluttet] å lage et tilsvarende produkt, "tilpasset norske forhold". Utgivelsen besto av to parallelle ettbinds leksikon, ett beregnet på jenter og ett på gutter. Jenteleksikonet ble oversatt og bearbeidet, mens gutteleksikonet ble skrevet på nytt. Tekstene er høyst subjektive, og ingen av de respektive leksika støtter seg til faglige autoriteter. Ifølge salgskatalogen var dette "... en håndbok på jentenes og guttenes egne premisser." Oppslagsordene gir en pekepinn om premissene bak produksjonen. Her presenteres ulik kunnskap for ulike kjønn. Noen oppslag finnes i begge bøker, som for eksempel "autoritet", "dumpa", "død", "kjærlighetssorg", "hår" og "venner" – men de er ulikt presentert. Jentene leser: "For å ha naturlig autoritet må man oppføre seg slik at man blir respektert, lyttet til og beundret!" Guttene leser: "… det ligger i guttenes natur at de helst ikke vil bestemmes over". Noen oppslag finnes bare i jenteleksikonet, som for eksempel "abort", "ansiktet", "gravid", "høye hæler", "dagbok" og "zen". Andre står kun hos gutta, som "aggresjon", "babes", "dataspill", "filosofi", "fremtiden", "fotball", "Ødipus", "ære" og "vilje". […] Kritikken var nådeløs: dette var sementering av kjønnsroller." (Berg m.fl. i 2012 s. 232)

"A mountweazel is a fake entry put in a book to catch people stealing the content. […] The source of the term is the fictitious Lillian Virginia Mountweazel, a bogus entry in the fourth edition of The New Columbia Encyclopedia (NCE) (1975). […] Richard

Steins, who was one of the volume's editors, said the other day. "If someone copied Lillian, then we'd know they'd stolen from us." […] an 'independent investigator' who found a copyright trap in The New Oxford American Dictionary. The dictionary's current editor, Erin McKean, confirmed that *esquivalience* was the invention of NOAD's Christine Lindberg and was included in the dictionary to spot copycats." (https://www.newyorker.com/magazine/2005/08/29/not-a-word; lesedato 19.08.25)

"Det universelle digitale bibliotek og den universelle digitale encyklopedi konvergerer i et grenseløst globalt informasjonsrom, treffende formulert av forfatteren Jon Thiem som "a sphere whose center is everywhere, whose circumference is nowhere"." (Øivind Berg i Berg m.fl. i 2012 s. 250) Blant dem som har drømt om og kommet med forslag om å lage et "universelt leksikon" med all verdens kunnskap samlet, er Herbert George Wells ("World Encyclopedia"), Wilhelm Ostwald (i boka *Verdens hjerne*, 1912), Vannevar Bush (Memex, beskrevet i 1945) og Paul Otlet.

"I 1895 stiftet to belgiske jurister, Paul Otlet og Henri La Fontaine, Institut International de Bibliographie i Brüssel. Formålet var å skape en universalbibliografi som skulle omfatte all publisert vitenskap samt utforske potensialet i tidens informasjonsteknologi. Bibliografien ble konstruert ved å montere bibliografiske referanser som løpende ble mottatt fra et stort antall samarbeidende institusjoner, bibliotek og forlag, på standard katalogkort. Denne gigantiske samkatalogen var organisert etter en videreutviklet versjon av Melvil Deweys desimale klassifikasjons-system, som fikk navnet Universal Decimal Classification (UDC). Katalogen, *Repertoire Bibliographique Universel*, vokste raskt og nådde i 1930 nærmere 16 millioner innførsler. I 1906 ble den bibliografiske katalogen fulgt opp med et bildearkiv, *Repertoire Iconographique Universel*, der illustrasjonsmateriale på tilsvarende måte ble samlet inn, indeksert og montert på katalogkort. Neste trinn var å supplere disse arkivene med "fulltekst", brosjyrer, pamfletter og kopierte utdrag fra bøker og tidsskrifter. Paul Otlet betraktet denne "Documentary Encyclopedia" som en prototype på en ny dynamisk multimedieencyklopedi. Omkring katalogene og arkivene ble det bygget opp et internasjonalt organisatorisk apparat, samlinger og informasjonstjenester, og et internasjonalt kunnskaps- og dokumentasjonssenter som fikk navnet Palais Mondial (verdenspalasset), eller seinere Mundaneum. Senteret ble delvis ødelagt under nazistenes okkupasjon av Belgia under andre verdenskrig, men mesteparten av katalogene og arkivene ble reddet. Paul Otlet døde i 1944, men organisasjonen han stiftet lever i dag videre som The International Federation for Information and Documentation (FID)." (Øivind Berg i Berg m.fl. i 2012 s. 246-247)

Den store franske encyklopedien

Det mest berømte europeiske leksikonet ble til på 1700-tallet. *Encyklopedi eller kommentert leksikon over vitenskap, kunst og håndverk* (1750-72) er på til sammen 28 store bind. Initiativtakerne og deltakerne blir kalt encyklopedistene. Blant de i dag mest kjente encyklopedistene var Diderot, d'Alembert, Rousseau, Voltaire, Montesquieu og Holbach. Encyklopedien fikk til slutt 71.818 artikler og 2885 bilder (Quinsat 1990 s. 322). Det var nødvendig med mellom 3000 og 4000 trykkplater (*Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 74). En annen kilde oppgir ca. 60.200 artikler, 25.000 tekstsider og 2.900 plansjer (Couty 2000 s. 411).

"Opprinnelig var *Encyklopedien* tenkt som en fransk tilretteleggelse og oppdatering av et to-binds engelsk leksikon. Men utgivelsen vokste til et gigant-prosjekt som strakte seg over 25 år, med utgivelser fra 1751 til 1772." (Knut Ove Eliassen og Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 28. september–4. oktober 2001 s. 6) Ikke alle emner ble behandlet like grundig. Geografi ble svært grundig dekket av en rekke artikler, historie derimot ble ikke prioritert (Quinsat 1990 s. 322). Encyklopedien ble til ved hjelp av ca. 150 forfattere og 1000 arbeidere (Schnyder 2007 s. 55). Ca. 1000 arbeidere jobbet med leksikonet i en 25-årsperiode, med nesten 200 samarbeidspartnere (Renaud 1994 s. 40).

"Bidragsyterne til den store franske encyklopedien var anerkjente og velrenommerte eksperter. Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Turgot, Venel, Dumarsais og Chambaud er bare noen av de kjente opplysningstenkerne som bidro til realiseringen av encyklopedien. Redaktørene, Diderot og d'Alembert, var tydelige i sine uttalelser om at det ikke er ett enkelt menneske gitt å vite alt, og at en encyklopedi derfor måtte være et kollektivt verk. Men hvem som helst fikk ikke delta. Skribentene var alle invitert på bakgrunn av sin spesialkompetanse, og de signerte sine artikler, i alle fall med initialer, og i alle fall i begynnelsen. Etter hvert som sensuren ble mer og mer aggressiv, og etter hvert forbød verket, ble anonymitet løsningen også for encyklopedistene." (Tone Bratteteig og Anne B. Maurseth i Berg m.fl. i 2012 s. 25)

I et forord til *Encyklopedien* fra 1751 skrev d'Alembert om idealet som bestod i å følge "lovene for den sunne kritikk" ("les lois de la saine critique") (sitert fra Bougnoux 1993 s. 41). D'Alembert mente at hvis antikkens forfattere hadde lagd et tilsvarende leksikon, og dette var det eneste verket som ikke forsvant da biblioteket i Alexandria ble ødelagt, da ville den encyklopedien vært en stor nok trøst selv om alle andre verk gikk tapt for alltid (gjengitt fra Bougnoux 1993 s. 44). D'Alembert avsluttet sitt forord fra 1751 til *Encyklopedien* med at verket skulle "bidra til vissheten, til framskrittet i kunnskapene om mennesket; og skape mange ekte lærde, utmerkete kunstutøvere og opplyste amatører, og utbre nye fordeler i samfunnet." (her sitert fra Bougnoux 1993 s. 46)

"The *Discours préliminaire* abounds in violent and heroic metaphors: the breaking of chains, the rending of veils, the clashing of doctrines, the storming of citadels. Thus Descartes: "Descartes dared at least to show intelligent minds how to throw off the yoke of scholasticism, of opinion, of authority – in a word, of prejudices and barbarism. ... He can be thought of as a leader of conspirators who, before anyone else, had the courage to rise against a despotic and arbitrary power and who, in preparing a resounding revolution, laid the foundations of a more just and happier government, which he himself was not able to see established." […] D'Alembert acknowledged the existence of real generals waging real wars, but he wrote as if there were no history but intellectual history and the *philosophes* were its prophets." (Darnton 2009 s. 207)

D'Alembert ønsket ikke at leksikonet skulle baseres på tradisjonelle og ifølge han ofte forvirrende kilder, men heller sitere de sikreste kildene og sammenligne ulike synspunkter om et emne. Fornuftige oppfatninger må ifølge d'Alembert veies mot hverandre, og leksikonartiklene bør foreslå måter som kan gjøre usikkerhet og tvil mindre og redusere fordommer (gjengitt fra Bougnoux 1993 s. 42-43).

"Allerede midt på 1700-tallet fastslo Diderot at hvis det tar for lang tid å produsere et leksikon, vil "revolusjonære endringer" innenfor kunstene og vitenskapene – og ikke minst innenfor politikken, kunne vi legge til – gjøre at verket er "utdatert med hundre år" før det kommer ut, "som en ordbok som ender opp som en liste over ord som ble brukt i forrige århundre"." (Anders Fagerjord og Helge Jordheim i Berg m.fl. i 2012 s. 79)

Et av formålene med den store franske encyklopedien var å bryte muren av uvitenhet mellom på den ene siden kultiverte lesere innen borgerskap og adel og på den andre siden håndverkere, bønder og andre arbeidsfolk. Dette formålet var for hovedredaktør Denis Diderot like viktig som å fremme vitenskapelig utvikling (Quinsat 1990 s. 322). Det framskrittet som var så tydelig i vitenskapene, burde strekke seg til politikk, moral og religion også (Ligny og Rousselot 2016 s. 64). Arbeidere i ulike profesjoner bidro med sin kunnskap om smeders arbeid, vogn-makeres, trykkeres, skredderes, kanon-støperes, osv. (Quinsat 1990 s. 322). "When Denis Diderot, the eighteenth-century liberal, included in his *Encyclopedia* detailed information about the production processes in the major crafts, he hoped to destroy the principle of secret knowledge that was a mainstay of the old guild system." (Poster 1990 s. 27) Gjennom dette bidro leksikonet til den industrielle revolusjonen.

Daniel Bougnoux har kalt illustrasjonene det mest revolusjonerende ved *Encyklopedien*, fordi disse avslørte mange yrkeshemmeligheter som ble holdt innenfor laugene, og bildene ble lagd på grunnlag av utsagn fra arbeidere som måtte bryte en lang tradisjon for taushetsløfter og konvensjoner om å holde yrkeskunnskaper innen

yrket (1993 s. 41). Ambisjonen var å avsløre alle hemmeligheter, oppklare alle mysterier (Renaud 1994 s. 14).

Encyklopedi-medarbeidere oppsøkte de dyktigste håndverkerne i Paris og i Frankrike for øvrig, for å intervjue dem. Disse ble oppsøkt på sine arbeidsplasser og det de sa ble notert ned. Fagord som håndverkerne brukte ble nøye nedskrevet og forklaringer lagt til. Hvis noe ble dårlig forklart, oppsøkte medarbeiderne andre for å få avklaringer. Samtalene kunne være "lange og hyppige" (d'Alembert i et forord fra 1751; sitert fra Bougnoux 1993 s. 44). Tegnere ble sendt til arbeidsplassene/verkstedene (Bougnoux 1993 s. 45). Noen arbeidere ga bevisst feilaktige opplysninger. Et annet problem var at noen kunne sitt arbeid nesten til perfeksjon, men var dårlige til å sette ord på ferdighetene. D'Alembert skriver at blant tusen arbeidere er det knapt tolv som er i stand til å forklare noenlunde presist og entydig hvordan de verktøyene de bruker fungerer og hvordan produktene lages. Noen arbeidere hadde styrt maskiner i årevis uten å skjønne hvordan de faktisk fungerte. Encyklopedistene skaffet seg i noen tilfeller maskinene og prøvde dem ut, eller laget maskiner selv og gjorde seg til utøvere som først lagde dårlige produkter før de langsomt forstod hva som skulle til for å produsere varer av ypperlig kvalitet (d'Alembert gjengitt fra Bougnoux 1993 s. 44).

"Diderot selv sparede ingen Møje for at gøre den teknologiske Del saa ypperlig som muligt, besøgte Værksteder, skilte Maskiner ad, lærte sig at betjene dem, for med Sagkundskab at kunne skrive derom og faa udarbejdet de fint udførte, meget detaillerede Kobbertavler." (Nicolet 1946 s. 45)

Illustrasjonene måtte ha et relativt høyt detaljnivå for at det skulle være mulig for andre å lage de samme produktene. Verktøy og redskaper blir i illustrasjonene ofte framstilt både del for del og når delene er satt sammen, vist innenfra, i profil osv. (Bougnoux 1993 s. 45).

Encyklopedien blandet sammen det enkle, det elementære, det essensielle og det kausale (Barthes 1972 s. 92). Den skulle anskueliggjøre virkelighetens hierarkier av fakta/kunnskaper og moralske systemer, og dette skulle for leserne fungere som frigjørende innsikt. Encyklopedien har blitt kalt et "substrat" (dvs. et grunnlag eller en grunnvoll) for opplysningstiden (André Keil i https://www.grin.com/document/163962; lesedato 04.08.20). Den har også blitt kalt "opplysningens store lyskaster" (Ursula Kundert sitert fra http://www.dichtung-digital.de/en/journal/archiv/?postID=2202; lesedato 28.10.21).

"Den store franske Encyklopedien har ofte blitt benevnt som "opplysningstidens fyrtårn". De ideer som vi i dag forbinder med denne perioden på 1700-tallet: frihet, likhet, toleranse, trykkefrihet, fremskritt, ble alle formet og formulert i dette

oppslagsverket. […] "Slik kan fremskrittet sikres og menneskeslekten bli lykkeligere", står det i et reklameskrift for leksikonet. […] Tekstene utfylles av elleve bind med plansjer. "Ett blikk på en plansje kan forklare mer enn tusen ord", skriver Diderot. […] Den innledes med et kunnskapstre med tre hovedgrener: erindring, imaginasjon og fornuft, som videreforgrener de ulike vitenskapene. Dette medfører blant annet at teologi ikke er en egen kunnskapsgren, hvilket i seg selv ble oppfattet som undergravende. […] Sensuren var streng, og verket ble snart forbudt på grunn av sitt subversive innhold. Encyklopedistene fortsatte likevel arbeidet i skjul. De siste bindene kom ut samtidig, med et fiktivt utgiversted på tittelbladet. Det ble utgitt en rekke supplementsbind." (Berg m.fl. i 2012 s. 66)

"Ingen annen sjanger har på samme måte vært bærer av og redskap for et spesifikt moderne kunnskapsbegrep, knyttet til opplysningsidealer, vitenskapens fremskritt, demokratisering, politisk deltagelse, oppbygging av nasjonalstaten. […] Målet for de første moderne encyklopediene, både Diderots og d'Alemberts *Encyclopédie* og *Encyclopedia Britannica*, som begge kom ut fra midten av 1700-tallet, var universelt, i dobbelt forstand: all kunnskap til alle mennesker. Det mest latterlige av alt, harselerer Diderot, ville være "en encyklopedi i form av et enormt manuskript, innelåst på kongens bibliotek, utilgjengelig for alle andre enn ham – et offisielt statsdokument, som folket ikke hadde tilgang til". Muligens hadde han uttalt seg like foraktelig dersom han hadde visst at encyklopedien etter hvert skulle bli en skinninnbundet mastodont, med gullsnitt, oppstilt i dannelsesborgerskapets bokhyller som symbol på økonomisk og kulturell status. […] For Diderot besto dette målet i "å samle all kunnskap spredt utover kloden" og "videreføre den til dem som kommer etter oss, slik at arbeidet fra foregående århundrer ikke blir ubrukelig for århundrene som kommer". Bare slik, konkluderer han, kan våre etterkommere bli "bedre og lykkeligere mennesker enn oss selv"." (Helge Jordheim i *Morgenbladet* 25.–31. mars 2011 s. 21) I artikkelen "filosof" står det: "Folket vil bli lykkelig når kongene blir filosofer, eller når filosofene blir konger!" (sitert fra Renaud 1994 s. 61)

D'Alembert trakk seg fra arbeidet rundt 1759, og Diderot var deretter den eneste redaktøren. Diderot skrev om hensikten med hele prosjektet at det var "å samle kunnskap spredt ut over kloden; å bringe dens [kunnskapens] generelle system videre til menneskene vi lever sammen med, og videreføre til dem som kommer etter oss, slik at arbeidet fra foregående århundrer ikke vil bli ubrukelig for århundrene som kommer; og slik at våre etterkommere, bedre utdannet enn oss selv, vil også bli bedre og lykkeligere mennesker, og at vi ikke skal dø uten å ha gjort menneskeheten en tjeneste."

Framsidebildet til den store franske encyklopedien viser øverst et gresk ionisk tempel, sannhetens helligdom. I midten mellom to søyler står en stor kvinneskikkelse som er

Sannheten eller sannhetens gudinne, innhyllet i et slør samtidig som hun stråler ut lys. Lyset sprer skyene. På hennes høyre side står Fornuften og Filosofien. De holder på å fjerne hennes slør. Ved hennes føtter kneler Teologien, som får hennes lys ovenfra. Deretter følger skikkelser som representerer Hukommelsen, Den eldre historie og Den nyere historie, Geometri, Astronomi, Fysikk, Optikk, Botanikk, Kjemi og Agrikultur (jorddyrkingsteknikk). Skikkelsen Fantasi vil forskjønne og krone Sannheten. Under Fantasien er ulike kunstneriske sjangrer: den episke sjanger, den dramatiske, den satiriske og hyrdediktning, og etter dem Musikk, Maleri, Bildehuggerkunst og Arkitektur.

D'Alembert skrev om *Encyklopedien* at det er "a kind of world map which is to show the principal countries, their position and their mutual dependence, the road that leads directly from one to the other. This road is often cut by a thousand obstacles, which are known in each country only to the inhabitants or to travelers, and which cannot be represented except in individual, highly detailed maps. These individual maps will be the different articles of the *Encyclopédie* and the Tree or Systematic Chart will be its world map." (sitert fra Darnton 2009 s. 195) Dette "treet" med forgreninger vises på en plansje med en systematisk oversikt (eller kategorisering/taksonomi) over vitenskaper og fag-/virkelighetsområder som leksikonet skulle gi innsikt i. Encyklopedistene delte all kunnskap inn i tre overordnete kategorier: (1) hukommelse, som omfattet historie, naturhistorie, håndverk, teknikker og produksjonsmåter; (2) fornuft, som omfattet filosofi, vitenskap og moral; og (3) fantasi, som omfattet litteratur og de skjønne kunster (musikk, bildekunst, dans osv.) (Jacques Picard i https://www.dicopathe.com/cartographier-le-savoir-le-systeme-figure-des-connaissances-humaines-de-lencyclopedie/; lesedato 21.08.25). I den omfattende plansjen viste de denne tredelingen, der teologien var redusert til en gren av filosofien, som innebar et kraftig brudd med tradisjonen som plasserte teologi i sentrum av menneskelivets erfaringsverden.

"I *Encyklopedien* ser vi at blant annet religion og teologi ikke blir tildelt noen egen gren i kunnskapstreet, men finner sin plass delt mellom historie, filosofi og poesi. Ved å fremheve historiens, filosofiens og poesiens betydning, synes religionens status å bli undergravet på en ganske subtil måte." (Tone Bratteteig og Anne B. Maurseth i Berg m.fl. i 2012 s. 23)

Et "fully developed tree stood at the beginning of Ephraim Chambers's *Cyclopaedia*, which Diderot and d'Alembert took as their main source. Not only did they begin their work as a translation of his, they derived their conception of an encyclopedia from him. […] Chambers himself had insisted on the importance of presenting knowledge systematically rather than as an unordered mass of information: "The difficulty lay in the form and economy of it, so to dispose such a multitude of materials as not to make

a confused heap of incoherent parts but one consistent whole. ... Former lexicographers have scarce attempted anything like structure in their works, nor seem to have been aware that a dictionary was, in some measure, capable of the advantages of a continued discourse." " (Darnton 2009 s. 196)

Det er 61.700 krysshenvisninger til andre artikler i leksikonet; 23.000 av artiklene har minst én henvisning til en annen artikkel, og noen artikler har mange (Jacques Picard i https://www.dicopathe.com/cartographier-le-savoir-le-systeme-figure-des-connaissances-humaines-de-lencyclopedie/; lesedato 21.08.25).

Noen av forfatterne som bidro til artikler i den store franske encyklopedien, var sterkt samfunnskritiske. Det finnes polemiske krysshenvisninger i leksikonet som skulle villede og lure sensur-instansene. Fra den relativt ortodokse artikkelen "Jesus Christus" var det en krysshenvisning til den relativt kjetterske artikkelen "Eklektisme" (Klepper, Mayer og Schneck 1996 s. 91). Den mest polemiske henvisningen var fra "Kannibal" i et av leksikonbindene til "Nattverd" i et annet bind. I tillegg til disse kritisk-underfundige henvisningene skjulte leksikonforfattere sin kritikk i obskure artikler. Kritikk av kristendommen forekom ikke i leksikon-artikkelen "Kristendommen", men f.eks. i artiklene "Epidélius" og "Aschariouns". I en artikkel kalt "Siako" var det kritikk av paven, og i artikkelen "Ypaini" kritikk av nattverden. Forleggeren og boktrykkeren Le Breton sørget imidlertid for å svekke eller fjerne en del av det religions- og samfunnskritiske som redaktørene ville ha med (Raible 2006 s. 172-173).

"Den franske encyklopedien vakte stor oppsikt da den kom ut, ikke minst fordi den utfordret gamle forestillinger om hva som var verdifull kunnskap. I dette oppslagsverket ble teknisk kunnskap om maskiner likestilt med teologisk visdom. Oppslagsverket kritiserte overleverte dogmer eksplisitt, men også implisitt gjennom sin struktur. Encyklopediens virkelige subversive potensial kommer nemlig til uttrykk gjennom referansesystemet. Via referansene latterliggjøres blant annet kristne dogmer. Oppslagsordet "Antropofager" begynner for eksempel med en saklig redegjørelse for ordets sammensetning av substantivet "menneske" og verbet "spise", og fortsetter med følgende utdypning: "Antropofagene er de folkene som lever av menneskekjøtt. Se Antropofagi". Så følger en mytologisk-litterær referanse til Homers beskrivelse av menneskespiserne, og deretter til en omtale av etterlevningene av denne tradisjonen som en offerkult. Her viser forfatteren til artikkelen "offer" (sacrifice), som er en av Encyklopediens teologiske artikler. I forlengelsen av dette refererer artikkelen like selvfølgelig til de teologiske artiklene "nattverd" og "alterets sakrament". At artikkelen om kannibaler henviser til nattverden og de kristne sakramentene, fortoner seg i dagens sekulariserte kunnskapssamfunn kanskje først og fremst som komisk. Slike henvisninger ville ganske sikkert ha blitt oppfattet som blasfemiske og sensurert,

hvis de hadde blitt oppdaget da encyklopedien ble utgitt. Nettopp derfor er de et slående eksempel på hvordan encyklopedistene organiserte kunnskap på nye og uventede måter, og hvordan de iverksatte subtile grep for å unngå sensuren samtidig med at de kritiserte kirken. Imidlertid finnes det også noen ufrivillig komiske effekter i referansesystemet. Det er en rekke mangler, eller såkalte "lakuner": Man kan for eksempel støte på "tomme" artikler, som kun refererer tilbake til den artikkelen man tok utgangspunkt i, eller man kan bli henvist til artikler som ikke finnes i det hele tatt." (Tone Bratteteig og Anne B. Maurseth i Berg m.fl. i 2012 s. 19-20)

Interne referanser og krysshenvisninger "ble utviklet til perfeksjon av d'Alembert og Diderot i den franske encyklopedien, og de ble brukt til å invitere leserne inn i stadig nye, og ofte alt annet enn ufarlige, labyrinter av kunnskap. Uten helt å være klar over hvordan, satt plutselig den mest gudfryktige leser fordypet i artikler som var fulle av den reneste hedenskap." (Helge Jordheim i Berg m.fl. i 2012 s. 15)

En dansk spesialist på leksika skriver om "den Kunst, som Diderot og hans Medarbejdere senere skulde anvende i deres *Encyclopédie*, under et tilsyneladende ortodoxt Ydre, respektløst at tage selv de mest traditionsfaste Dogmer op til kritisk Behandling." (Nicolet 1946 s. 34) De polemiske henvisningene unngikk ikke sensurinstansene (Couty 2000 s. 412).

Den svært konservative franske historikeren Jacob-Nicolas Moreau latterliggjorte encyklopedistene, blant annet med et anklageskrift i 1757 der de ble kalt Cacouacs (Ligny og Rousselot 2016 s. 65), som om de tilhørte en merkelig menneskeart. Særlig etter attentatforsøket mot kong Ludvig 15. i januar 1757 ble leksikonet koblet til en umoral som kunne lede til drap og andre forbrytelser (Jacques Picard i https://www.dicopathe.com/des-pamphlets-contre-lencyclopedie-2eme-partie-la-guerre-descarmouches-des-cacouacs/; lesedato 26.06.25). Kongen overlevde drapsforsøket og godtok deretter en grusom, "middelaldersk" henrettelse av attentatmannen, stikk i strid med den humanistiske tankegangen opplysningsfilosofene representerte.

I 1759 ble verket fordømt av parlamentet i Paris, av kongens råd og av paven, men trykkingen fortsatte i skjul (Renaud 1994 s. 40). Paris-parlamentet påpekte de utspekulerte krysshenvisningene og kalte dem for giftige.

Bind 2 ble "strax forbudt. Men der stod stærke Kræfter bag *Encyclopédie*'s Mænd. Malesherbes, der som *directeur de la librairie*, Chef for Censuren, skulde skride ind, lod Diderot gemme sine Papirer hos sig, mens han foretog Husundersøgelse. Han fik ogsaa Arbejdet i Gang igen nogle Maaneder efter, mod at hvert Ark blev censureret enkeltvis. 3. Bind kunde saaledes udkomme 1753 og Værket fortsætte indtil 7. Bind (1759), da det blev forbudt, og Paven satte det paa Index. Overfor disse Magtbud

forholdt Diderot sig klogt rolig, beskæftiget med Udgivelsen af Planchebindene og forberedende Udsendelsen af de følgende Bind, saa de kunde udkomme samlet, naar Forbudet, som han ventede det, blev hævet. Forlæggeren, der selvfølgelig ikke ønskede yderligere Vanskeligheder, pillede i al Hemmelighed de Passager han ansaa for farlige ud af Satsen lige før Rentrykket, uden at Diderot opdagede det, før det var for sent (1764). Trods sin uhyre Skuffelse fortsatte Diderot. For at faa de 10 resterende Bind ud, foregav Udgiverne at de var trykt i Udlandet (Neuchâtel), samtidig med at Diderots Navn forsvandt fra Titelbladet, og de fordeltes derpaa hemmeligt i 1766, mens Myndighederne, tvunget af Stemningen, trods et fornyet Forbud maatte tolerere det." (Nicolet 1946 s. 42 og 44)

Blant de skarpeste kritikerne av encyklopedistene var den konservative katolikken Abraham-Joseph de Chaumeix. Han ga i årene 1758-59 ut et omfattende verk med tittelen *Legitime fordommer mot Encyklopedien*. Blant annet avslørte han de kristendomfiendtlige krysshenvisningene i leksikonet, f.eks. ved at artikler henviste til framtidige bind som ennå ikke var publisert og slik prøvde å skjule religionskritikk. Han påpekte hvordan leksikonforfatterne skrev tvetydigheter for å unngå sensur, samtidig som det var relativt lett å forstå deres reelle oppfatninger om kristendommen (Sylviane Albertan-Coppola i https://www.persee.fr/doc/rde_0769-0886_1996_num_20_1_1328; lesedato 13.10.25). Hans analyser og angrep ble sterkt mislikt av opplysningsfilosofene, og ved ett tilfelle meldte Chaumeix fra til politiet at han følte seg truet.

Chaumeix hevdet at alle som hadde bidratt til leksikonet var ateister. I leksikon-artikkelen "Spinozisme" oppdaget han fatalisme, altså det motsatte av Guds forsyn. Han påpekte deterministiske synspunkter spredt over flere artikler i de syv første bindene av leksikonet, men ekstra tydelig i artikkelen "Materialisme". Chaumeix brukte nesten to hundre sider på å avsløre det han mente var encyklopedistenes "vantro", blant annet at de benektet at Gud skapte verden på seks dager og at de hevdet at menneskene var mer opplyste før Jesu fødsel enn etter (Sylviane Albertan-Coppola i https://www.persee.fr/doc/rde_0769-0886_1996_num_20_1_1328; lesedato 13.10.25). Han anklaget encyklopedistene for å sidestille religion og fanatisme, og for å framstille Jesus som en vanlig lovgiver, ikke Guds sønn. Chaumeix mente at leksikonforfatternes grunnsyn var hentet fra den engelske filosofen John Locke, så han brukte plass i sin bok på å prøve å gjendrive Lockes filosofiske system.

I 1765 oppdaget Diderot at forleggeren Le Breton på egenhånd hadde sensurert tekster som skulle inn i verket, men som han oppfattet som for farlige, og dessuten tilintet-gjort originalmanuskriptene (Couty 2000 s. 410). Le Breton (i samarbeid med trykkeren av verket) hadde "strøket partier under korrekturen som han syntes var farlige, uten at Diderot visste det, og som han som redaktør selvsagt reagerte på med

sinne og forbitrelse." (Bredo Berntsen i *Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 74) Le Breton tjente en enorm sum på sin investering da hele verket var i salg. Han fikk tilbake 30 ganger mer penger enn han hadde investert (Couty 2000 s. 411). Overskuddet fra hele *Encyklopedi*-prosjektet ble på over en million franske pund (*Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 74).

"Jesuittene presset på for å få stoppet verket. Andre viktige aktører så positivt på det – ikke minst *Madame de Pompadour* – elskerinnen til Ludvig 15. Hun var en kvinne med så vel litterær som kunstnerisk dannelse, og så med sympati på filosofene fordi hun også hadde fått føle jesuittenes makt da de prøvde å hindre at hun ble hoffdame hos dronningen. Dels på grunn av hat mot encyklopedistenes forfølgere, dels på grunn av anerkjennelse av deres intellektuelle fortjenester, lot hun redaktøren forstå at han tross utgivelsesrettens opphevelse kunne fortsette å la verket utkomme. Men det gjaldt naturligvis ikke å utfordre myndighetene ved altfor dristige artikler. Videre utgivelse ble utsatt, men fra 1753 til 1757 fortsatte den." (Bredo Berntsen i *Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 72)

I 1752 forbød kongemaktens sensur de to første bindene, med begrunnelsen at "man har funnet det for godt å inkludere der flere maksimer som tenderer til å ødelegge den kongelige autoritet, å etablere en hang til selvstendighet og opprør, og under uklare og tvetydige formuleringer styrke grunnlaget for feiltakelser, korrupsjon av sedene, ateisme og skepsis" (sitert fra Bougnoux 1993 s. 40). Men politikeren Guillaume-Chrétien de Malesherbes var positivt innstilt til leksikonet, og klarte å få i stand et kompromiss. Verre ble det da parlamentet i Paris i 1759 fordømte hele verket, og kongens råd trakk tilbake trykketillatelsen. Samme år fordømte også paven hele leksikonet. Igjen var det Malesherbes som reddet prosjektet slik at trykkingen og utgivelsene kunne fortsette (Couty 2000 s. 410). "Både grever og baroner anskaffet verket, bind for bind, til sine bibliotek. Den viktigste medspilleren var imidlertid den av kongens menn som var satt til å forby uønskede bøker i det absolutistiske Frankrike: Cretien-Guillaume de Malesherbes. Han sympatiserte med opplysnings-mennene, og holdt derfor sin hånd over Diderots verk." (Bredo Berntsen i *Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 72)

"Diderots filosofiske ånd gennemsyrede hele værket. Den kunne sammenfattes til: "gennem viden vil vore børn være bedre forberedte, og vil derfor kunne blive mere dygtige og lykkelige". Den utilitaristiske filosofi der lå som ledetråd for værket gav dog også problemer. En af de mest fremtrædende franske tænkere, Rousseau, havde været en tidlig bidragsyder til projektet, men han blev i stigende grad fjendtligt stemt overfor projektet, og dets utilitaristiske filosofi. Værre var imidlertid myndighedernes holdning, der blev stadig mere kritisk. Et af de mest kritiske år var 1759, hvor franske nederlag gjorde myndighederne særdeles følsomme overfor hvad de kunne opfatte

som kritik af regimet. Flere artikler i encyclopedien og den stadig stærkere frimurer-bevægelse overbeviste dem om, at de stod overfor et undergravende komplot. Hvis myndighederne havde været lige så enige som kirken i fordømmelsen af projektet, ville det være blevet standset, men i stedet blev det nu kun placeret på den officielle liste over Forbudte bøger, og samtidig blev der udstedt en trussel om ekskommunikation for de der læste værket. Imidlertid var Vatikanet tvetydig i sin holdning til projektet; ja faktisk var pave Benedicto den 14. som privatperson sympatisk indstillet. Dette bidrog til at mildne forbuddet. Og Malesherbes der i 1750-63 var direktør for Librairie der skulle give sin godkendelse til publicering, lod bind efter bind passere, han egentlig skulle have censureret. Produktionen fortsatte derfor og trykket lettede gennem 1760'erne. Bl.a. fordi oplysningstidens tanker vandt sympati langt ind i statsadministrationen." (Albert Jensen i https://www.leksikon.org/art.php?n=4948; lesedato 25.05.21)

I 1758 brøt Rousseau med encyklopedistene fordi han var svært misfornøyd med artikkelen om hans hjemby Genève (Renaud 1994 s. 40).

"I 1776 kom det fem nye volum og to nye volum med indeks i 1780. Dette tilleggsmaterialet var det andre enn Diderot som tok seg av. Til sammen består den første store franske encyklopedien av 35 folio-volum." (Bredo Berntsen i *Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 74) Det var privat kapital som gjorde at leksikonet kunne realiseres (Bougnoux 1993 s. 40).

Encyklopedien ble en "krigsmaskin" rettet mot monarkiet (Mersch 2018 s. 104). Det var "encyklopedistenes krigsmaskin" (Bredo Berntsen i *Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 72) for opplysningsidealene. "Diderot og d'Alemberts store verk var som kjent høyst ideologisk og revolusjonært i sin samtid. "Encyklopedistenes krigsmaskin" ble leksikonet kalt, og redaktørenes intrikate måter å flette samfunnskritikk inn i ulike artikler på, førte til både sensur og fengsling. Særlig jesuittene protesterte mot verket, og ikke uten grunn. Én av (de mange) grunnene til deres protest, var d'Alemberts artikkel "collége". På en subtil måte kritiserer d'Alembert her jesuittenes undervisningspraksiser, særlig deres stivbente opplæring i retorikk. Dette førte til en langvarig offentlig disputt mellom d'Alembert og jesuittene." (Sine H. Bjordal og Johan L. Tønnesson i Berg m.fl. i 2012 s. 123)

"Anti-klerikala satiriker gjorde sig lustiga över hur religiösa dogmatiker hade utmålat encyklopedisterna som djävulens apostlar och *Encyklopedin* som Beelzebubs bibel. Diderots gode vän Claude Adrien Helvétius konstaterade år 1773 att "alla religiösa dogmatiker är fiender till vetenskapen" och att *encyklopedist* främst hade använts som "ett skällsord av idioter för att smäda folk som överträffade dem i skärpa". Samma tankegångar återupprepades i Panckouckes *Encyclopédie méthodique* (1797), där

jesuiterna utpekades som skyldiga till den häxjakt som encyklopedisterna utsatts för." (Linn Holmberg i https://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:1540414/FULLTEXT01.pdf; lesedato 09.01.26)

"Dogmer og institusjoner (Bibelen og kirken) avvises som overtro, og verden fremtrer, kanskje for aller første gang, som fullt ut til menneskets disposisjon, velordnet, i alfabetisk orden, systematisk og fornuftig, som en tumleplass uten plass til eller behov for overtro eller frykt; ja rett og slett et rom hvor det er fritt frem for den menneskelige fornuft og skaperglede. Verken før eller senere har man sett en slik vilje til å skrive verden inn i manntall, rasjonelt og systematisk ordnet." (Knut Ove Eliassen og Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 28. september–4. oktober 2001 s. 6) *Encyklopedien* skulle vise fram orden, system, sammenhenger (Couty 2000 s. 412).

"[T]he Encyclopedists recognized that knowledge was power and, by mapping the world of knowledge, set out to conquer it." (Darnton 2009 s. 209) "Dette store verket var en revolusjon i leksikonform og ble selve beviset på at "kunnskap er makt". Encyklopedien ga derfor slike kunnskapsverk økt status." (Bredo Berntsen i *Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 74)

"Det som gjorde prosjektet til et storverk var ikke minst at Diderot klarte å favne alle enkeltartiklene, illustrasjonene og detaljene til et helhetlig uttrykk for modernitet, opplysning og rasjonalitet: Den nye tids seier over den gamle! […] Det gedigne oversiktsverket over tidens samlede viten kan karakteriseres med stikkordene liberalisme, rasjonalisme og toleranse. Det er preget av brede og grundige beskrivelser av handel og økonomi, vitenskap og teknikk, filosofi og politikk. Disse gjorde at encyklopedien ble møtt med nysgjerrighet og positive forventninger, men også med besk kritikk fra maktgrupper i stat og kirke; disse følte seg truet av artiklene, som i stor grad utfordret konvensjonelle oppfatninger. Ingen encyklopedi er verken før eller siden blitt så omtalt og har hatt en slik politisk og litterær innflytelse i sin samtid." (Bredo Berntsen i *Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 72)

"[D]et kan være nærliggende å se verket som et komplott, en gigantisk propaganda-maskin; her stikker filosofene hodene sammen med verdensherredømme for øye. Tar man seg imidlertid bryet med å se nærmere på hva verket faktisk rommer, tegner det seg et noe annerledes bilde. En artikkel som i særlig grad signaliserer redaktørenes selvforståelse, er Denis Diderots "Encyklopedi", som på mange måter er et program for utgivelsen. Oppslaget kretset om de prinsipielle spørsmålene ved å lage en encyklopedi, og dveler naturligvis i første rekke ved de prinsipielle vanskene ved oppgaven. For Diderot er interessant nok det største problemet knyttet til tiden, eller, sagt annerledes, til historien. Det er en grunnleggende innsikt for redaktørene at kunnskap eldes i et slikt tempo at et verk av det omfang han selv er i ferd med å

redigere står i fare for å bli foreldet allerede innen det er ferdigstilt. Diderots bakgrunn er den vitenskapelige revolusjon, og den kjensgjerning at det meste av den kunnskap om verden som mindre enn 100 år før hadde fremstått som den ubestridte og suverene erkjennelse av tingenes orden, i hans samtid ble betraktet som ren og skjær overtro." (Knut Ove Eliassen og Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 28. september–4. oktober 2001 s. 6)

"Selv vitenskapelige innsikter fra hans eget århundre var blitt overhalt av nye erkjennelser, og Diderot påpeker hvordan verker skrevet for å stå til tjeneste i generasjoner fremover, ble avleggs i løpet av ti til tyve år. Det er symptomatisk for holdningen til fortiden at de to redaktørene kun aksepterer to vitenskapelige autoriteter, Newton og Locke. Slik foregriper Diderot selv *Encyklopediens* fremtidige foreldelse. Det å skrive for fremtiden får dermed en helt bestemt betydning: Man skriver med henblikk på å hjelpe de kommende generasjoner til å overgå forgjengerne. Eksplosjonen i vitenskapen ser Diderot som en voldsom akselerasjon i sivilisasjonenes kunnskapstilegnelse. Denne arter seg ikke bare som en utvidelse i dybden, det er ikke minst en språklig utvidelse, hvor den ene generasjons vitenskapelige termer inngår som elementer i den neste generasjonens hverdagsspråk. Det dreier seg også om en voldsom utvidelse av kunnskapen, og i dette ser Diderot en stor fare. Kunnskapen blir så omfattende at den ikke lar seg overskue av den enkelte person. "Så lenger som århundrene skrider fremover", skriver han, "vil antallet bøker fortsette å vokse, og man kan forutse en tid hvor det vil være nesten like vanskelig å lære noe fra bøker som fra den direkte studien av universet." Kunnskapen vil i den grad være differensiert at det vil være umulig å få det overblikk som kjennetegner erkjennelse." (Knut Ove Eliassen og Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 28. september–4. oktober 2001 s. 6)

Den alfabetiske ordningen av *Encyklopediens* artikler er i dag en selvfølgelig konvensjon, men var på Diderots tid "uvanlig ettersom den alfabetiske orden er vilkårlig og ikke er forenlig med noen konkret metafysisk ordning av objektene. For det annet [har leksikonet] et system med henvisninger eller lenker som forbinder de forskjellige artiklene innbyrdes ved at det til hver artikkel er knyttet en rekke stikkord som leseren oppfordres til å slå opp, og som derved etablerer en orden på tvers av den alfabetiske. For det tredje [har leksikonet] et logisk system gitt ved en stor oversikt over kunnskapenes logiske og genealogiske inndeling, som var fremstilt i plansjer i verkets tilleggsbind. Endelig kunne man begynne med plansjebindene som også var utstyrt med kryssreferanser til teksten. Slik er verkets orden arbitrær og besitter en svært høy frihetsgrad." (Knut Ove Eliassen og Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 28. september–4. oktober 2001 s. 6)

Fransk økonomi var ekspansiv i perioder på 1700-tallet, og ett av bevisene på dette er at i de åtte bindene med plansjer vises det produksjonsmåter for mange luksus-

gjenstander (Renaud 1994 s. 32). Disse plansjene vitner om en tro på et godt liv og lykke for stadig flere i befolkningen. Blant de virksomhetene som får minst oppmerksomhet, er jordbruket, kun representert ved noe idylliske bilder fra landsbygda (Renaud 1994 s. 35).

"Plansjeverket til Diderots *Encyclopedie* satte ny standard for leksikonillustrasjoner, men skapte også skandale og rettssak. Noen av plansjene som ble brukt var opprinnelig laget til håndverksleksikonet *Descriptiones des Arts et Metiérs* (som utkom fra 1771, og derfor ennå ikke hadde tatt alle i bruk)." (Tone Bratteteig og Anne B. Maurseth i Berg m.fl. i 2012 s. 23)

"For en moderne leser er det iøynefallende hvor helhetlig og uttømmende fremstillingene er. Når eksempelvis Voltaire skriver om "smaken", defineres smaken fysiologisk, kulturelt og individuelt, altså både naturvitenskapelig, samfunns-vitenskapelig og humanistisk. Grundighet og viljen til å se sammenhengene gjennomsyrer også denne artikkelen" (Knut Ove Eliassen og Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 28. september–4. oktober 2001 s. 6).

Voltaire bidro til leksikonet, men hadde liten tro på at et så stort og ikke minst dyrt verk ville kunne bidra til å forbedre samfunnet. Små, billige bøker trykt i tusentalls hadde derimot ifølge Voltaire potensiale til å nå ut til vanlige folk og fungere progressivt.

Voltaire kritiserte også det store spriket i forfatternes holdninger og skrivemåter i leksikonet, og også Diderot innså ulempene ved dette (Couty 2000 s. 411-412). I leksikonet var det stor variasjon, men med tydelige opplysningsfilosofiske innslag, bl.a. fra Lockes filosofi og Newtons metodiske idealer, samt framskrittsoptimisme, politisk kritikk og kirkefiendtlighet. Diderot erklærte seg som tilhenger av en opplyst despotisme i artikkelen "Politisk autoritet", mens den fransk-tyske filosofen Holbach gikk inn for et representativt politisk system i artikkelen "Representanter". Når det gjaldt samfunnsinstitusjoner, økonomi m.m. presenterte leksikonet "en cocktail av meninger, som leseren kan velge mellom så sant vedkommende bruker sin kritiske fornuft" (Couty 2000 s. 412-413). Også innad i samme artikkel kunne det være divergens. Første del av artikkelen "Sjel" var skrevet av en prest, siste del av materialisten Diderot. Hele verket strekker seg ideologisk mellom dogmatisme og skeptisisme (Couty 2000 s. 413).

Jean-François Marmontel angrep i artikkelen "Kritikk" den klassisistiske estetikken og Boileau da han skrev at den gode kritiker gir "geniet dets frihet" og ikke lar seg bøye under "reglenes åk" (sitert fra Boileau 1984 s. 169). Marmontel hevdet at Boileau hadde lite fantasi og følelser, og dermed ikke kunne dømme om litteratur med disse

egenskapene (Boileau 1984 s. 169-170). En annen forfatter irettesatte i artikkelen "Poetikk" Marmontels syn ved å lovprise Boileaus *Om diktekunsten*, som "bør læres utenat som regelen og modellen for den gode smak".

Encyklopedien "formidler et mer helhetlig syn på mennesket enn våre dagers til dels dårlig skrevne og glorete oppslagsverk, som sjelden gir rom for refleksjon og konstruktiv tvil. Utgivelsen og ambisjonene til de to redaktørene økte etter hvert som prosessen skred frem, og de to bindene ble til slutt til 28 helbind (17 med artikler og 11 med plansjer), og hele 35 om man regner med de syv supplementsbindene som kom umiddelbart etterpå. Verket ble århundrets *bestseller* med et første opplagstall på 4.200, og flere nye opplag fulgte snart. Suksessen blir ikke mindre når vi vet at subskripsjonsprisen på det samlede verket tilsvarte årsinntekten til en parisisk håndverker." (Knut Ove Eliassen og Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 28. september–4. oktober 2001 s. 6)

Hele verket ble lagt ut til subskripsjon, altså en form for forhåndsbestilling, og det var ca. 2500 som skrev seg på subskripsjonslista. Det ble deretter solgt 4250 eksemplarer, til tross for den høye prisen (den tilsvarte 3-4 årslønner med en fransk gjennomsnitts-lønn i perioden) (Renaud 1994 s. 40). Forlaget Le Breton tjente en enorm sum, og enda et tegn på suksessen var de mange nye opplagene og piratkopiene. Det har blitt anslått at i løpet av 40 år ble det solgt nesten 25.000 eksemplarer (Renaud 1994 s. 40).

"Etter kort tid var det en internasjonal salgssuksess, slik at man alt i alt regner med at verket innen 1782 var kommet i et samlet opplag på over 25.000 sett, og flere kom i årene som fulgte. Kopiene lot heller ikke vente på seg, den mest berømte *Encyclopedia Britannica*. Prosjektets størrelse settes ytterligere i relieff ved at det faktisk var det største private industriprosjektet i datidens Frankrike! Skal vi tro Voltaire, overgikk inntektene fra verket Frankrikes samlede årlige inntekter fra koloniene. Mer enn tusen håndverkere var sysselsatt i løpet av de tredve årene produksjonen pågikk. I tillegg kommer mer enn 150 bidragsytere." (Knut Ove Eliassen og Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 28. september–4. oktober 2001 s. 6)

"I *Encyklopedien* er det ideen om friheten til kunnskap som råder. Men det før-revolusjonære Frankrike var naturligvis ikke uten farer for ethvert prosjekt med frihet som sin rettesnor. Frihetstanken i *Encyklopedien* er podet med troen på fornuften og kunnskapens makt, en arv fra 1600-tallets empiriske rasjonalisme og libertinske tradisjon med den kamp for tankens – og kroppens – frihet. Prosjektet møtte derfor store vansker underveis, de fleste som en følge av bidragsyternes kontroversielle synspunkter. Det hører med til historien at Diderot redigerte store deler av første bind i fengsel, hvor han var innsatt nettopp på grunn av fritenkeri. Det verste anslaget mot verket var at den kongelige publiseringstillatelsen ble trukket tilbake i mars 1759,

umiddelbart før utgivelsen av åttende bind, samtidig som pavekirken satte verket på såkalt "indeks", listen over bannlyst litteratur. Manuskriptene ble forsøkt beslaglagt, men ble i hovedsak reddet unna politiet, og utgivelsen måtte fortsette illegalt utenfor Paris." (Knut Ove Eliassen og Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 28. september–4. oktober 2001 s. 6)

"Det som utmerker Diderots encyklopedi, utover dens størrelse og dens voldsomme kunnskapstilfang, er at med den rykker det vanlige menneskets verden for fullt inn i leksikonets univers. Håndverket, produksjonen og teknologien vies for første gang utførlig plass, men er like fullt underordnet et allment perspektiv, som er menneskets virke i verden, altså et "materialistisk" verdenssyn. I stedet for å gjøre verdens undere til sin gjenstand, er *Encyklopedien* "en allmenn oversikt over menneskeåndens anstrengelser". […] Den diderotske fornuft – og *Encyklopediens* fornuft – er jordnær, den mangler ikke kropp, og er grunnleggende forpliktet på fellesskapet og viljen til å arbeide for dets beste." (Knut Ove Eliassen og Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 28. september–4. oktober 2001 s. 6)

Det ble solgt ca. 11.500 eksemplarer av *Encyklopedien* i Frankrike. Verket ble den største kommersielle boksuksessen i Europa inntil da, med et overskudd på 2,5 millioner pund. Av disse pengene fikk hovedredaktør Denis Diderot 80.000 pund (Raible 2006 s. 173-174). Mange tok opp forretningsideen med å selge leksikon. *Encyklopedien* i det opprinnelige folioformatet ble omformet av trykkere som gjorde *Encyklopedien* om til mindre format og solgte til en billigere pris enn originalverket hadde (Quinsat 1990 s. 322).

"Læserne var overvejende at finde blandt embedsmænd, uddannede, borgerskabet, og specielt ungdommen der var tiltrukket af Diderots idé om encyclopedien som redskab til at forandre samfundets almindelige ideologi. Værket var samtidig en værdifuld kilde for de magthavere, der ønskede at gennemføre reformer. Vi ved, at det bl.a. indgik i Katarina II af Rusland og Frederik II af Prøjsens bogsamlinger." (Albert Jensen i https://www.leksikon.org/art.php?n=4948; lesedato 25.05.21)

Den kommersielle suksessen førte til mange etterligninger og piratkopier. Det ble publisert piratkopier i Lucques (1758), Livourne (1770), Genève (1771), Genève og Neuchâtel (1777), og i Lausanne og Bern (1778) (Barbier 2000 s. 185). Originalen ble trykt i 4225 eksemplarer, hevder en bokhistoriker, mens piratkopiene til sammen utgjorde nesten 25.000 eksemplarer (s. 185).

"The most widely diffused edition of Diderot's *Encyclopédie* in eighteenth-century France contained hundreds of pages that did not exist in the original edition. Its editor was a clergyman who padded the text with excerpts from a sermon by his bishop in

order to win the bishop's patronage. Voltaire considered the *Encyclopédie* so imperfect that he designed his last great work, *Questions sur l'Encyclopédie*, as a nine-volume sequel to it. In order to spice up his text and to increase its diffusion, he collaborated with pirates behind the back of his own publisher, adding passages to the pirated editions." (Darnton 2008)

Den franske forfatteren Charles Palissot de Montenoy gjør narr av encyklopedistene i sin komedie *Filosofene* fra 1760.

Litteraturliste (for hele leksikonet): https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/litteraturliste.pdf

Alle artiklene i leksikonet er tilgjengelig på https://www.litteraturogmedieleksikon.no